

Zajam (mutuum) i zajmovi poslovi u rimskoj pravnoj tradiciji

Mlinarek, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:725432>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za rimsko pravo

Lucija Mlinarek

**ZAJAM (*MUTUUM*) I ZAJMOVNI POSLOVI U RIMSKOJ PRAVNOJ
TRADICIJI**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Henrik-Riko Held

Zagreb, 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Lucija Mlinarek, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada, da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Lucija Mlinarek

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ZAJAM (<i>MUTUUM</i>) U RIMSKOM PRAVU	2
2.1. Civilni postupak i zaštita stranaka	4
2.1.1. <i>Negotium stricti iuris</i>	4
2.1.2. Akcije (tužbe) vjerovnika	6
2.1.3. Zaštita dužnika	6
2.2. Jednostrano obvezujući ugovor	6
2.3. Kamate	7
2.3.1. Visina kamata i druga ograničenja	8
2.4. <i>Senatus consultum Macedonianum</i>	10
2.5. Pomorski zajam	11
2.5.1. Kamate	12
2.5.2. Ekonomski značaj pomorskog zajma	12
2.5.3. Pravna priroda pomorskog zajma	13
3. STIPULACIJA U KONTEKSTU ZAJMOVNIH POSLOVA	13
4. EKSPENSILACIJA U KONTEKSTU ZAJMOVNIH POSLOVA	15
4.1. Blagajnička knjiga	16
4.2. Ekspensilacija kao zajmovni posao	16
5. UGOVOR O ZAJMU – SUVREMENO UREĐENJE	17
5.1. Karakteristike ugovora o zajmu	18
5.2. Predmet ugovora	20
5.3. Prava i obveze ugovornih stranaka	21
5.3.1. Prava i obveze zajmodavca	21
5.3.2. Prava i obveze zajmoprimca	23
5.4. Vrste zajma	24
5.4.1. Namjenski zajam	24
5.4.2. Emisijski zajam	25

5.4.3.	Besplatni i naplatni zajam	25
5.5.	Kamate	26
5.5.1.	Ugovorne kamate	26
5.5.2.	Zakonske kamate	28
5.5.3.	Diskontne ili međutomne kamate	29
5.6.	Zelenaški ugovor o zajmu	29
6.	UGOVOR O KREDITU	31
6.1.	Sličnosti ugovora o kreditu i ugovora o zajmu	31
6.2.	Razlike između ugovora o kreditu i ugovora o zajmu	32
7.	ZAKLJUČAK	33
8.	POPIS LITERATURE	35

1. UVOD

Rimsko pravo bilo je iznimno kreativan i inovativan pravni sustav, na kojemu danas počivaju brojni suvremeni pravni poretci. Pravni instituti koje su razvili Rimljani utjecali su na razvoj prava u brojnim zemljama dugo vremena nakon nestanka Rimskog Carstva.¹ Rimsko pravo imalo je velik utjecaj na razvoj prava u Europi i cijelome svijetu. Pravo je zapravo područje i kulturološki doprinos koji se najvećim dijelom vezuje upravo uz nasljeđe Rima, dok su na ostalim područjima utjecaji mješoviti. Rimljani su bili prvi koji su razvili pravu znanost o pravu te rimsko pravo odlikuje sposobnost da se problem svede na nekoliko rečenica i da se iz toga razvije pravno pravilo.²

Ugovorno pravo jedan je od najrelevantnijih dijelova tog pravnog sustava. „Ugovor je dvostrani pravni posao koji nastaje očitovanjem volje najmanje dviju stranaka koje žele postići određeni pravni učinak.“³ Važnu skupinu ugovora čine obvezni (obligatorni) ugovori gdje se jedna stranka prema drugoj na nešto obvezuje. Obvezne ugovore je Gaj dijelio na verbalne (usmene), literarne (pisane), realne i konsenzualne. Posljednje dvije skupine razlikuju se prema tomu spada li predaja stvari u samo zasnivanje obveze i time nastanak ugovora ili pak predaja spada u izvršenje ugovorne obveze.⁴ Najstariji verbalni ugovori rimskog prava jesu *nexum*, koji je svojevrsna preteča zajma iako je njegov karakter i dalje u teoriji sporan, te *vadiatura* i *praediatura*, koje su bile vrste ugovora o jamstvu. Najvažniji usmeni ugovor bila je stipulacija, koja se često u praksi pojavljivala i kao svojevrsni zajamski posao. Slično tomu, najvažniji literarni ugovor koji je, poput stipulacije, mogao poslužiti za ostvarenje svrhe zajma bila je ekspensilacija. Pored ekspensilacije, grčko pravo je poznavalo ugovore *chirographa* i *syngraphae* koji su bili preuzeti u rimsko pravo.⁵ Od realnih ugovora Gaj spominje samo zajam (*mutuum*) dok Justinijanove Institucije i *Digesta* pored toga poznaju još tri realna ugovora: ostavu (*depositum*), posudbu (*commodatum*) i zalog (*pignus*).⁶ Od konsenzualnih ugovora najvažnija je bila kupoprodaja (*emptio venditio*) i njezine brojne inačice.

¹ Watson, A., *The evolution of law: The Roman System of Contracts*, Law and History Review, Spring, 1984., vol. 2, br. 1, str. 1.

² Swissinfo.ch, https://www.swissinfo.ch/eng/legal-roman-eagles_how-ancient-rome-influenced-european-law/36688830, pristup: 15.5.2023.

³ Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2014., str. 401.

⁴ *Ibid.*, str. 343.

⁵ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948., str. 401.

⁶ Stojčević, D., *Rimsko pravo*, Beograd, 1960., str. 403.

U ovom radu pobliže će se opisati razvoj i karakteristike zajma i zajamskih poslova kako u rimskom pravu tako i danas u suvremenom hrvatskom pravu. Zajam je jedan od važnijih ugovora o uporabi i korištenju stvari gdje se ubraja pored zakupa, najma i posudbe. Zajam i kredit kao njegova inačica važni su ugovori u suvremenom pravu koji omogućavaju pojedincu ili pravnoj osobi financiranje na način da se koristi tuđi novac ili druge zamjenjive stvari, a nakon ugovorenog vremena slijedi obveza povratka tih sredstava.

2. ZAJAM (*MUTUUM*) U RIMSKOM PRAVU

„Zajam (*mutuum*) je ugovor koji nastaje time što jedna stranka (zajmodavac) predaje u vlasništvo drugoj stranci (zajmoprimcu) određenu količinu novca ili drugih zamjenjivih stvari s obvezom da zajmoprimac nakon određenog vremena vrati zajmodavcu jednaku količinu stvari iste vrste i kakvoće (*tantundem eiusdem generis*).“⁷ Sam ugovor ima dva bitna obilježja. Prvo, ugovor, odnosno obveza nastaje tek trenutkom prijelaza vlasništva stvari od zajmodavca na zajmoprimca. Samim neformalnim sporazumom između stranaka o tomu da će zajmodavac dati zajam ne nastaje obveza. Neće nastati zajam niti ako bi stvar bila predana samo u detenciju, odnosno posjed jer će se tada raditi o posudbi, ostavi, zakupu ili sličnom pravnom poslu. Za predaju stvari u vlasništvo zajmoprimca bila je dovoljna tradicija⁸ u svim svojim varijantama, jer stvari koje mogu biti predmet zajma spadaju u *res nec mancipi*.⁹ U početku se tražilo prisustvo stranaka i neposredna predaja stvari, dok se kasnije predaja mogla izvršiti i preko posrednika. U nekim slučajevima mogao je nastati zajam i bez faktičnog prenošenja vlasništva stvari. Jedan od takvih slučajeva je takozvani *contractus mohatrae*, kod kojeg je riječ bila o sljedećem: vjerovnik bi dužniku dao neku stvar po ugovorenoj cijeni s time da tu stvar proda, a prodajnu cijenu zadrži kao zajam. Budući da je u većini slučajeva dužnik stvar prodao po nižoj cijeni nego ju je dobio od vjerovnika morao je vratiti i više nego što je primio.¹⁰ Drugo, predmet zajma mogu biti samo zamjenjive stvari, odnosno stvari koje se određuju težinom, brojem i mjerom (*res quae pondere, numero, mensura constant*).¹¹ U rimskoj pravnoj tradiciji podjela na zamjenjive i nezamjenjive stvari jedna je od podjela stvari prema kriteriju prirodnih svojstava. Zamjenjive, generičke stvari (*res fungibiles*) su one stvari koje se u prometu određuju

⁷ Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2007., str. 336.

⁸ Tradicija je derivativni način stjecanja vlasništva stvari po *ius gentium* koji se vrši neformalnim prijenosom posjeda stvari. Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 198.

⁹ *Res nec mancipi* jesu sve stvari osim italskih zemljišta i zgrada, robova, domaće radne stoke za rad i nošenje tereta i četiri poljske služnosti puta i vodovoda te se vlasništvo takvih stvari moglo prenositi neformalnom predajom posjeda. Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 162.

¹⁰ Stojčević, *op. cit.*, str. 69.

¹¹ D. 12, 1, 2; Inst. 3, 90.

po vrsti, rodu, broju, mjeri i slično, te stoga nije važna njihova individualnost (npr. žito, vino, šećer, nafta), dok su nezamjenjive stvari (*res non fungibiles*) one stvari koje u prometu dolaze kao strogo određena pojedinost (*species*), individualnost (npr. umjetnička slika, nekretnina).¹² Zajmoprimac se obvezuje vratiti samo jednaku količinu istovrsnih stvari (novca ili drugih zamjenjivih stvari). Ako bi se pak zajmoprimac obvezao vratiti nešto drugo radilo bi se o zamjeni (*permutatio*), a ako bi se obvezao vratiti iste stvari koje je primio radilo bi se o ostavi (*depositum*) ili posudbi (*commodatum*).¹³

Zajam (*mutuum*) jedan je od realnih ugovora rimskog prava. Širenje rimske države i sve razvijeniji promet i trgovina doveli su do potrebe za neformalnim poslovima sa slobodnijim tumačenjem i tako se razvijaju neformalni kauzalni poslovi *iuris gentium*.¹⁴ Realni ugovori su ugovori koji se zaključuju na način da jedna stranka preda drugoj određenu stvar, a za nju nastaje obveza povrata iste ili druge stvari, odnosno izvršenja neke protučinidbe. Predaja stvari je stoga formalni preduvjet za nastanak ugovora, odnosno obveza kod realnih ugovora nastaje neformalnim izručenjem neke stvari u imovinu dužnika (*re contrahitur obligatio*). U trenutku prijenosa stvari nastaje obveza na povratak, bilo te iste stvari ili istovrsnih stvari.¹⁵ Stoga sve dok jedna od stranaka ne izvrši svoju činidbu nema ugovora, neovisno o tomu što su se stranke sporazumjele o svim bitnim elementima ugovora. Dakle, i realni ugovori su formalni ugovori jer za njihov postanak nije dovoljna samo suglasnost volja, no takvi ugovori nisu svečani već je dovoljna puka predaja stvari bez izgovaranja formula i svečanih gesta. Sporazum stranaka u ovom slučaju je samo *pactum de contrahendo*, odnosno svojevrsni predugovor kojim se preuzima obveza sklapanja budućeg ugovora.¹⁶

Već Zakonik dvanaest ploča¹⁷ sadrži nekoliko odredaba o zajmu. Tada se on zaključivao u formi *nexum* i *sponsio*. Takav zajam nazivao se *fenus* i zaključivao se između patricija i plebejaca. Usporedno s takvim zajmom u upotrebi je vrlo rano bio i zajam između prijatelja i susjeda (ili *pater familiasa* koji su pripadali istom rodu) koji se nazivao *mutuum*. Za razliku od *fenusa*, *mutuum* je bio besplatan i zasnivao se na dobrosusjedskom, prijateljskom ili građanskom povjerenju – *bona fides*.¹⁸ U početku je zato bio moralna (naturalna) obveza i iz

¹² Horvat, *op. cit.*, str. 164.

¹³ *Ibid.*, str. 336.

¹⁴ *Ius gentium* je dio rimskog pravnoga sustava koji je vrijedio kako za rimske građane (*cives Romani*) tako i za strance (*peregrini*). Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 60.

¹⁵ Eisner; Horvat, *op. cit.*, str. 402.

¹⁶ Stojčević, *op. cit.*, str. 64. i 65.

¹⁷ Prva kodifikacija rimskog prava, donesena 451. – 450. pr. Kr. Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 41-42.

¹⁸ Stojčević, *op. cit.*, str. 68.

njega nije proizlazilo pravo na tužbu. Međutim, počevši od *lex Poetelia Papiria* (326. g. pr. Kr.) kojim je ukinut *nexum*, *mutuum* se počeo upotrebljavati i u trgovačkim poslovima. Prodiranjem ideje o pravno neosnovanom bogaćenju i *lex Silia* i *Calpurnia* (oko 200. g. pr. Kr.), koji su uveli *legis actio per condictionem* i proširili njegovu upotrebu na sve slučajeve dugovanja određene stvari, dobio je i pravnu zaštitu. Ona se bazirala na pravno neosnovanom bogaćenju, odnosno na ideji da onaj u čijoj se imovini nalazi tuđa stvar ili novac bez pravne osnove treba vlasniku vratiti stvar ili protuvrijednost njegovog povećanja imovine.¹⁹ U Gajevo vrijeme realni ugovori shvaćani su znatno uže, te nastaju samo u slučajevima u kojima se predajom neke stvari prenosi vlasništvo te stvari na drugu stranku koja se obvezuje vratiti istovrsne stvari. Zbog toga Gaj u Institucijama među realne ugovore ubraja samo zajam.²⁰ U kasnom klasičnom i postklasičnom pravu među realne ugovore uvrštena su još tri ugovora: ugovor o posudbi (*commodatum*), ugovor o ostavi (*depositum*) i založni ugovor (*contractus pignoratitius*, *pignus*) pa tako Justinijanove Institucije i *Digesta* spominju pored zajma i ta tri ugovora. To su ujedno i imenovani (nominatni) realni ugovori.²¹

2.1. Civilni postupak i zaštita stranaka

Iz svake obveze vjerovniku je pripadala određena *actio in personam*. *Actiones in personam* služile su ostvarivanju ugovornih i kvazi-ugovornih obveza, odnosno obveza priznatih civilnim pravom. Takve *actiones in personam* bile su *in ius conceptae*.²² U rimskom pravu nije postojao opći pojam tužbe kao takve. Umjesto toga, Rimljani su stvorili sistem tužbi – *actiones* za svaki pravni odnos koji je bio individualno određen. *Actiones* (sistem tužbi) dijelile su se, s obzirom na procesni značaj, na *actiones in ius conceptae* i *actiones in factum conceptae* ovisno o tomu sadrži li tužbeni zahtjev pravnu normu ili sadrži li samo opis činjeničnog stanja.²³

2.1.1. *Negotium stricti iuris*

Civilnopravne akcije *in personam* dijelile su se dalje u dvije skupine: *iudicia stricti iuris* i *iudicia bonae fidei*. Stoga se prema nazivu tužbe i pravni poslovi koji su njima bili zaštićeni dijele na *negotia stricti iuris* i *negotia bonae fidei*. Razlika se sastojala u tomu je li

¹⁹*Ibid.*, str. 69.

²⁰Eisner; Horvat, *op. cit.*, str. 403.

²¹*Ibid.*

²²*Ibid.*, str. 351.

²³Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002., str. 462 – 468.

sudac kod određivanja dužne činidbe imao veću ili manju slobodu rasuđivanja pa je stoga od vrste akcije često puta ovisio i opseg pa i sam predmet dužne činidbe.²⁴

Ukoliko je riječ bila o *iudicia stricti iuris* sudac je bio ograničen na utvrđivanje postojanja tražbine upravo onako kako je ona opisana u formuli akcije. Pri utvrđivanju stranačkih prava i dužnosti nije bio slobodan u rasuđivanju te nije mogao ni smio uvažiti prigovore ni neformalne sporedne uglavke ugovoru, a ni okolnosti koje pretor nije uvrstio u formulu. Sudac je uvelike bio ograničen u svojoj djelatnosti ako je tužiteljev zahtjev bio upravljen na *certum*, odnosno ako je u formuli tužbe predmet duga bio točno objektivno određen. Takav slučaj bio je ako je tužitelj tražio određenu svotu novca (*certa pecunia*) ili neku točno određenu stvar (*certa res*). Tada bi sudac trebao odlučiti samo duguje li tuženi po važećem pravu ili ne duguje. Ukoliko bi sudac utvrdio da tuženi duguje, samim time bilo je riješeno i pitanje što duguje, odnosno da duguje ono što je opisano u formuli tužbe. No ako se radilo o *certa res* trebao je sud izvršiti i objektivnu novčanu procjenu činidbe u trenutku dospijeca obveze.²⁵

Tužbe na *certum* nisu sadržavale pravni temelj obveza i nazivale su se kondikcije (*condictiones*). Prema predmetu takvih tužbi razlikuju se *actio certae creditae pecuniae* (zahtjev je usmjeren na određenu količinu novca) i *condictio certae rei* (zahtjev je upravljen na davanje neke druge određene stvari). Takve su tužbe stoga bile apstraktno sastavljene te je tužitelj navodio samo određeni predmet duga, ali ne i pravni temelj obveze iz koje dug potječe (zajam, stipulacija, kupoprodaja i slično).²⁶ Da uzmemo primjer *actio certae creditae pecuniae*, formula nije navodila zašto treba platiti deset tisuća sestercija. Stoga bi se ova formula mogla koristiti za širok raspon slučajeva u kojima se traži *certum dare*, tj. prijenos određene svote novca ili određene stvari u slučaju *actio certae rei*. Unatoč svojoj apstraktnosti, takve kondikcije nisu se mogle upotrebljavati za ostvarivanje svakog civilnog zahtjeva na *certum*, već samo za zahtjeve iz stipulacije, literarnog ugovora, stjecanja bez osnove te zajma.²⁷

Sučeva sloboda rasuđivanja nešto je šira kod tužbi na *incertum*, odnosno u slučaju kad dužna činidba nije točno određena. U tom slučaju sudac je nakon odlučivanja i utvrđivanja

²⁴ Horvat, *op. cit.*, str. 287.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Eisner; Horvat, *op.cit.*, str. 352.

duguje li tuženi ili ne po važećem pravu morao utvrđivati i opseg dužne činidbe, odnosno koliko ili što tuženi duguje.²⁸

2.1.2. Akcije (tužbe) vjerovnika

Zajam je *negotium stricti iuris* pa tako vjerovniku zajamske tražbine nije pripadala neka posebna tužba u kojoj bi u formuli bio naznačen zajam kao pravni temelj obveze, već se i u tom slučaju vjerovnik služio apstraktno formuliranim tužbama koje su se upotrebljavale i u drugim slučajevima civilnih obveza *stricti iuris* usmjerenih na *certum*. Stoga je za ostvarivanje tražbine iz zajma vjerovniku pripadala *actio (condictio) creditae pecuniae* ako je predmet zajma bio novac, a ako su predmet zajma bile druge zamjenjive stvari tada je na raspolaganju vjerovnik imao *condictio certae rei* koja je po Justinijanu nazvana *condictio triticaria*.²⁹

2.1.3. Zaštita dužnika

Na tužitelju (vjerovniku) bio je teret dokaza da je izručio predmet zajma. S vremenom se uobičajilo da dužnik vjerovniku preda zadužnicu kao budući dokaz da je zajam izručen. Dužnik je zadužnicu mogao izdati nakon što bi primio predmet zajma, ali i prije toga. Ukoliko bi dužnik zaista zadužnicu izdao prije nego mu je predmet zajma izručen, a vjerovnik mu nakon toga ne bi predmet zajma uopće izručio, dužnik bi po civilnom pravu bio dužan zajam vratiti iako ga nije ni primio. No u takvom slučaju, kao i kod stipulacije, dužniku se za zaštitu davala *querella non numeratae pecuniae*. Dužnik bi ispred svjedoka ili pred magistratom ili u pismenu upućenom vjerovniku izjavio da mu novac koji se obvezao vratiti nije uopće isplaćen, a ako bi protiv njega već bila podnesena tužba mogao se braniti ekscepcijom (prigovorom) *non numeratae pecuniae*.³⁰

2.2. Jednostrano obvezujući ugovor

„Pravni posao je očitovanje volje koje je usmjereno na postizanje dopuštenih pravnih učinaka.“³¹ Pravni poredak stvara određene tipove pravnih poslova i dodjeljuje im određene učinke pa stranke koje poduzimaju neki pravni posao žele postići upravo te učinke. Rimski pravници doduše nisu poznavali taj opći pojam pravnog posla, već samo pojedine tipove pravnih poslova. Nisu imali ni tehnički naziv za pravni posao kao takav, nego su upotrebljavali izraz

²⁸ Horvat, *op. cit.*, str. 288.

²⁹ *Ibid.*, str. 337.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Klarić; Vedriš, *op. cit.*, str. 107.

„*negotium*“.³² Pravni poslovi općenito dijele se na jednostrane (*negotia unilateralia*) i dvostrane (*negotia bilateralia*). Jednostrani pravni posao nastaje očitovanjem volje samo jedne od stranaka, a dvostrani suglasnim očitovanjem volje dviju stranaka. Upravo dvostrani pravni poslovi nazivaju se ugovori. Rimsko pravo poznavalo je samo obvezne ugovore – ugovore kojima se osnivaju obveze. Obveza je pravni odnos između dviju osoba po kojemu je jedna osoba (vjerovnik – *creditor*) ovlaštena zahtijevati od druge osobe (dužnik – *debitor*) neku činidbu koju je ta druga osoba dužna ispuniti. No današnje pravo, za razliku od rimskog, poznaje i obiteljskopravne, stvarnopravne i nasljednopravne ugovore.³³

Zajam (*mutuum*), i u današnjem i rimskom pravu, spada među obvezne ugovore. Obvezni ugovori dijele se na jednostrano i dvostrano obvezujuće ugovore ovisno o tomu jesu li obje stranke i vjerovnik i dužnik ili pak je jedna stranka samo vjerovnik, a druga pak samo dužnik. Zajam (*mutuum*) u sustavu rimskog prava je jednostrano obvezujući ugovor, odnosno zajmodavac je ovlašten vjerovnik, a zajmoprimac obvezni dužnik.³⁴

2.3. Kamate

„Kamate (*usurae*) su naplata koju dužnik neke glavnice (*sors, caput*, kapital), koja se sastoji u novcu ili drugim zamjenjivim stvarima, daje vjerovniku u stvarima iste vrste za korištenje dužne glavnice.“³⁵ Kamate su zapravo vrsta prihoda glavnice i u tom smislu spadaju pod širi pojam plodova u rimskom pravu (*fructus civiles*).³⁶ Plod, odnosno *fructus* je nova ekonomska vrijednost nastala iz plodonosne stvari. Jedna od temeljnih podjela plodova je na *fructus naturales* i *fructus civiles*, pri čemu *fructus naturales* označavaju prirodne plodove, odnosno plodove nastale iz plodonosne stvari djelovanjem prirodnih zakona, dok *fructus civiles* označavaju prihode koji se dobivaju od neke stvari posredstvom nekog pravnog posla.³⁷

Kamate se određuju prema visini glavnice koju se dužnik obvezao vratiti i vremenskom trajanju njenog korištenja. Tako se visina kamata utvrđuje u postocima glavnice za određeno vremensko razdoblje³⁸ (primjerice 5% godišnje na 1.000,00 eura). Kamatna obveza je akcesorna obveza. Akcesorna obveza je obveza čije postojanje ovisi o postojanju neke druge,

³² Horvat, *op.cit.*, str. 246.

³³ Klarić; Vedriš, *op. cit.*, str. 383.

³⁴ Horvat, *op. cit.*, str. 247.

³⁵ Stojčević, *op. cit.*, str. 359.

³⁶ Horvat, *op. cit.*, str. 296.

³⁷ Horvat, *op. cit.*, str. 167. - 168.

³⁸ *Ibid.*, str. 296.

glavne obveze. Kamatna obveza može nastati ugovaranjem (*usurae quae sunt in obligatione*) ili neposredno temeljem zakona (*usurae quae officio iudicis praestantur*).³⁹ Ako je glavna obveza bila *stricti iuris*, odnosno ako se glavnica dugovala temeljem obveze *stricti iuris* ugovor o kamatama morao je po klasičnom pravu imati oblik stipulacije.⁴⁰

Zajam je, kao što je prethodno rečeno, *negotium stricti iuris* te je prema tomu dužnik obvezan vratiti samo dužnu glavnicu. Čak i ako bi bile (neformalno) ugovorene kamate dužnik ih nije bio dužan vratiti, a nije bio dužan vratiti ni zatezne kamate. Sam neformalni uglavak (*pactum*) o kamatama uz zajam, dakle, nije bio utuživ po rimskom pravu. Ukoliko su se uz zajam htjele obvezno ugovoriti i utužiti i kamate morao se uz zajam glede kamata sklopiti novi, posebni ugovor. Takav ugovor o kamatama spada među verbalne ugovore (*stipulatio usurarum*). Dakle, uz sklopljeni zajam vjerovnik i dužnik bi sklopili stipulaciju o kamatama koje su se odnosile na taj zajam te bi u takvom slučaju vjerovnik, kad bi se poslužio tužbom, jednom tužbom utuživao glavnicu iz zajma (*sors*), a drugom stipulirane kamate (*usurae*). Kako se u tom slučaju vjerovnik zapravo morao koristiti dvjema tužbama počela se razvijati praksa po kojoj se u oblik stipulacije zaodjenula i sama obveza na povratak glavnice uz obvezu na plaćanje kamata (*stipulatio sortis et usurarum*). Upravo to je omogućilo da se vjerovnik u slučaju utuživanja i glavnice i kamata mogao poslužiti samo jednom tužbom – tužbom iz stipulacije. U slučaju nenovčanih zajmova, odnosno ako su predmet zajma umjesto novca bile druge zamjenjive stvari, priznavale su se i kamatne obveze ugovorene neformalnim uglavkom uz zajam (kamatne obveze *nudo pactu*).⁴¹ Upravo je navedeni primjer uporabe stipulacije za ugovaranje povrata glavnice i kamata najvažniji primjer korištenja stipulacije u zajmovnim poslovima.

2.3.1. Visina kamata i druga ograničenja

Stranke su bile slobodne ugovoriti visinu kamatne stope, a ako je nisu ugovorile ili ako se visina određivala po službenoj dužnosti kao mjerilo su služile običajne mjesne kamate (*mos regionis*). No sloboda ugovaranja kamata nije bila bez ograničenja, štoviše povijesno je bila izložena raznim ograničenjima. Iz različitih zakona o najvišoj dopuštenoj visini kamata

³⁹ Stojčević, *op. cit.*, str. 359.

⁴⁰ D. 19, 5, 24 i Paul. Sent. 2, 14, 1.

⁴¹ Horvat, *op. cit.*, 337.

vidi se naročito težak položaj dužnika, ponajprije siromašnih plebejaca, koji su se da bi preživjeli morali zaduživati kod bogatih Rimljana i novčara.⁴²

Po Zakoniku dvanaest ploča najviša dopuštena visina kamata bila je jedna dvanaestina glavnice na mjesec, drugim riječima sto posto na godinu. U literaturi to je pitanje sporno s obzirom da su određeni rimski pravници zastupali stajalište računanja kamatne stope na godinu, a ne na mjesec pa bi se u tom slučaju jedna dvanaestina odnosila na cijelu jednu godinu, a ne na mjesec. No danas je prevladalo stajalište koje je zastupala druga skupina pravnika, a to je da su Rimljani kamatnu stopu računali po mjesecima, čemu odgovara i stajalište Zakonika dvanaest ploča. Takvu vrlo visoku kamatnu stopu potvrdila je i *lex Duilia Manenia* iz 357. godine pr. Kr. Nakon toga plebiscit iz 347. godine pr. Kr. snizio je takvu kamatnu stopu na polovicu, odnosno pedeset posto godišnje. Sporno je da li je *lex Genucia* iz 342. godine pr. Kr. zabranjivala ugovaranje kamata ili nije.⁴³ Sve teže stanje siromašnih plebejaca zahtijevalo je donošenje i drugih brojnih zakona koji su regulirali najvišu kamatnu stopu, a krajem republike i u carsko doba najviša dopuštena kamatna stopa iznosila je jednu stotinu glavnice mjesečno, odnosno dvanaest posto godišnje (*centesima usura*). Takva je kamatna stopa zadržana do Justinijana koji ju je snizio i ograničio na šest posto godišnje (*dimidia centesima, usurae semisses*), uz određene izuzetke.⁴⁴

Osim određivanja najviše kamatne stope rimsko pravo je našlo i drugih načina kako spriječiti nepravdu i daljnje bogaćenje ionako bogatih Rimljana. Naime, kamatne tražbine bile su ograničene na način da je bilo zabranjeno uzimati kamate od kamata, odnosno bilo je zabranjeno ukamaćivati dospjele, a još neplaćene kamate što se nazivalo anatocizmom (*usurae usurarum non possunt*,⁴⁵ *anatocismus*). Takve dospjele, a neplaćene kamate nisu se smjele pribrojiti glavnici ili se pretvoriti u samostalnu glavnicu i na taj način dalje ukamaćivati.⁴⁶ Također, zabranjeno je bilo i naplaćivanje daljnjih kamata čim bi zaostale kamate dosegle visinu glavnice (*ultra alterum tantum, ultra duplum*).⁴⁷ Justinijan je zabranio i naplaćivanje daljnjih kamata čim bi već isplaćene kamate dosegle visinu glavnice.⁴⁸

⁴² Stojčević, *op. cit.*, str. 359.

⁴³ *Ibid.*, str. 360.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022., str. 264.

⁴⁶ C. 4, 32, 28; D. 12, 6, 26, 1.

⁴⁷ Ulp. D. 12, 6, 26, 1; C. 4, 32, 27, 1; C. 4, 32, 10.

⁴⁸ Nov. 121., 2; Nov. 138.

2.4. *Senatus consultum Macedonianum*

Senatus consultum je općenito savjetodavno mišljenje rimskog senata magistratima koje se izražavalo u obliku rezolucije ili dekreta. U doba Republike nije imao pravnu snagu, ali je u praksi uvijek poštovan i dobivao je snagu zakona kad se provodio, osim u slučaju stavljanja veta. U vrijeme Carstva *senatus consulta* su na početku bila implementirana u pretorovom ediktu, a nakon Hadrijana određena *senatus consulta* imala su neposrednu pravnu snagu. *Senatus consultum* sastavljao se nakon održane sjednice senata uz prisutnost predsjednika magistrata i nekoliko svjedoka među kojima je obično bio i predlagatelj. Sastavljani su na latinskom jeziku, a po potrebi su se prevodili na grčki jezik te su mnogi od njih sačuvani upravo na grčkom jeziku. *Senatus consultum* obično je sadržavao ime predsjednika magistrata i izjavu magistrata predlagatelja.⁴⁹

Senatus consultum Macedonianum bilo je mišljenje koje je donio rimski senat tijekom vladavine cara Vespazijana. Stvoren je kako bi zaštitio očeve od njihove djece koja su pozajmljivala previše novca u nadi da će naslijediti očevu bogatstvo kako bi te zajmove mogli vratiti. Naime, taj *senatus consultum* zabranjuje davanje zajma sinu obitelji bez očevog pristanka. Tim zakonom zajmodavcima je zabranjeno pokušavati naplatiti zajmove dane djeci koja su još uvijek pod očinskom vlašću, odnosno kontrolom (koja su *alieni iuris*),⁵⁰ čak i nakon očeve smrti. Vraćanje takvog zajma nije se mogao zahtijevati ni nakon što bi sin postao *sui iuris*.⁵¹ Time se htjelo spriječiti da zajmodavac i sin obitelji računaju na smrt oca s obzirom da prije toga sin nije imao vlastite imovine iz koje bi mogao vratiti zajam. No takav zajam naime nije bio ništav, nego bi u slučaju tužbe na povratak zajma pretor uskratio tužbu ili pak bi u formulu tužbe uvrstio *exceptio* (prigovor) *senatus consulti Macedoniani*. To ne znači da se takav zajam nije mogao vratiti ukoliko bi to sam sin ili otac obitelji ili netko treći želio jer se u ovom slučaju radi o prirodnoj obvezi (*naturalis obligatio*) koja nije bila utuživa, ali se mogla valjano ispuniti. Tako se nakon dobrovoljnog ispunjenja nije moglo pozivati na taj *senatus*

⁴⁹ *Oxford Classical Dictionary*,

<https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5820.jsessionid=75A72CE6099E69DA6498AA882DBDD456?product=orecl>, pristup: 24.3.2023.

⁵⁰ Osobe *alieni iuris* – osobe koje su pod očevom ili muževom vlašću, odnosno pod vlašću *pater familiae* i koje nisu imale poslovnu sposobnost. Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 114.

⁵¹ Osobe *sui iuris* – osobe koje su slobodne od očinske ili muževne vlasti i koje su i same u položaju *pater familiae*, odnosno glave obitelji. Više o tomu u: Horvat, *op. cit.*, str. 114.

consultum i tražiti povratak vraćenog, iz čega se vidi da taj *senatus consultum* nije bio donesen u prilog sinu, nego na štetu vjerovnika.⁵²

Senatus consultum Macedonianum ime je dobio po čovjeku imena *Macedo* koji je dao zajam sinu jedne obitelji što je dovelo do toga da sin ubije oca kako bi naslijedio njegovu bogatstvo i mogao vratiti pozajmljenu svotu. Upravo je zato stvoren *senatus consultum Macedonianum* kako se takve tragedije više ne bi ponavljale u budućnosti.⁵³

2.5. Pomorski zajam

Pomorski zajam (*fenus nauticum*) je posebna vrsta zajma koju su Rimljani preuzeli iz grčkog prava.⁵⁴ Razdoblje recepcije ne može se sa sigurnošću utvrditi, no može se pretpostaviti da je riječ bila o prvoj polovici 2. st. pr. Kr.⁵⁵ Za pomorski zajam koristilo se u literaturi više naziva, a neki od njih su: *pecunia traiectica*, *traiectitius contractus*, *nautica pecunia* i *nauticum fenus*.⁵⁶ Riječ je bila o tomu da vjerovnik (zajmodavac) daje novac dužniku (zajmoprimcu) ili daje novac za koji se ima kupiti roba koja će biti prevezena preko mora.⁵⁷ To je zapravo bila novčana pozajmica trgovcu koji je bio uključen u prekomorsku trgovinu, ali nije imao dovoljno vlastitog kapitala kako bi kupio robu i prevezio je na vlastitu odgovornost.⁵⁸ Za razliku od običnog zajma gdje je rizik gubitka novca ili drugih zamjenjivih stvari na zajmoprimcu, kod pomorskog zajma vjerovnik je taj koji snosi rizik pomorske plovidbene opasnosti i trpi posljedice gubitka broda ili robe u slučaju brodoloma. To znači da kada bi zajmoprimac (brodar, trgovac koji prevozi novac ili robu) uzeo obični zajam bio dužan zajam vratiti i u slučaju propasti predmeta zajma bez svoje krivnje.⁵⁹ Pomorski zajam vršio je određenu funkciju pomorskog osiguranja pa se novac morao vratiti samo ako bi brod s teretom sigurno stigao u luku (*si navis intra certum tempus pervenerit in portum*).⁶⁰ Dakle, rizik je na vjerovniku od isplovljavanja broda iz polazišne luke do dolaska broda u luku odredišta. Nakon što bi rizik pomorske plovidbene opasnosti prestao, pomorski zajam bi *ipso iure* konvertirao u obični zajam. Ista stvar događa se ako bi slučajno ili zbog dužnikovog odustanka do plovidbenog

⁵² Korošec, V., *Rimsko pravo*, Ljubljana, 1991., str. 266.

⁵³ Law school application advice and resources, <https://www.lsd.law/define/senatus-consultum-macedonianum>, pristup: 24.3.2023.

⁵⁴ Žiha, N., *Rimski pomorski zajam (Fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek, 2019., str. 45.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 47.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 80.

⁵⁷ Horvat, *op. cit.*, str. 338.

⁵⁸ Zimmermann, *op. cit.*, str. 182.

⁵⁹ Žiha, *op. cit.*, str. 71-72.

⁶⁰ Zimmermann, *op. cit.*, str. 182.

pothvata uopće ne dođe pa bi zajmoprimac u tom slučaju bio dužan zajam odmah vratiti bez kamata.⁶¹

2.5.1. Kamate

Što se tiče kamata, pomorski zajam se u tom pogledu razlikovao od običnog zajma. Razlika se ogleda u načinu na koji se kamate ugovaraju kao i u visini kamatne stope. Kamate su kod pomorskog zajma ugovarane običnim neformalnim ugovorom (*nudo pacto*). Takvo neformalno ugovaranje kamata je rezultat karaktera pomorskog zajma kao instituta *iuris gentii* koji je nerijetko bio odobren peregrinima koji nisu imali ovlasti za sklapanje formalističkih pravnih poslova.⁶² S obzirom da su pomorska putovanja bila izložena brojnim rizicima, kamate koje su se ugovarale kod pomorskog zajma bile su znatno više od kamata koje su se ugovarale kod običnog zajma. U ovom slučaju kamate nisu bile podvrgnute istim ograničenjima kao što je inače bila praksa kod običnog zajma. U klasičnom pravu ograničenja nije bilo i mogle su se ugovoriti *infinitae usurae*, odnosno neograničene kamate. Tomu je bilo tako zato što kamate u ovom slučaju nisu bile obična naknada za korištenje tuđe glavnice, nego vrsta naknade za preuzimanje rizika (*premium periculi*).⁶³ Zajmoprimci bi ponekad pokušali izbjeći plaćanje tako visokih kamata na način da su namjerno potapali brodove lažno prikazujući brodolome. Zbog toga je zajmodavac kako bi se zaštitio od takvih prijevara slao na brod jednog od svojih robova koji je sa zajmoprimcem sudjelovao u putovanju.⁶⁴ Takve neograničene kamate mogle su se ugovarati sve dok Justinijan nije donio odluku kojom je kamate kod pomorskog zajma ograničio na dvanaest posto (12%) godišnje i time izjednačio gornju granicu kamatne stope s onom koja se mogla ugovoriti kod običnog zajma.⁶⁵

2.5.2. Ekonomski značaj pomorskog zajma

Pomorski zajam imao je brojne gospodarske funkcije. U prvom redu služio je za financiranje pomorskih trgovačkih poslova s obzirom da su ih uzimali trgovci koji nisu imali dovoljno kapitala za plovibeni pothvat. Sa strane zajmodavca, zbog visoke kamatne stope koja se ugovarala, pomorski zajam služio je ulaganju kapitala. Također, *fenus nauticum* služio je kao pomorsko osiguranje budući da je rizik pomorske plovibene opasnosti za vrijeme pomorskog

⁶¹ Žiha, *op. cit.*, str. 80.

⁶² *Ibid.*, str. 70.

⁶³ *Ibid.*, str. 71.

⁶⁴ Zimmermann, *op. cit.*, str. 183.

⁶⁵ Žiha, *op. cit.*, str. 71.

pothvata bio na zajmodavcu.⁶⁶ Rim je bio veliki potrošački centar te je pomorski zajam služio i za uvoz robe kako bi se stanovništvo opskrbilo potrebnim namirnicama. Naime, za pozajmljeni novac bi se u određenoj luci kupila roba koja bi se potom dopremala natrag u Rim. Ponekad bi se kombinirao izvoz i uvoz u kojem slučaju bi se zajam davao i za putovanje i za povratno putovanje: trgovac bi dopremljenu robu prodao u određenoj luci, a potom za dobiveni iznos kupio drugu robu za uvoz u Rim.⁶⁷

2.5.3. Pravna priroda pomorskog zajma

S obzirom da je pomorski zajam institut koji je recipiran iz grčkog prava, bilo ga je potrebno prilagoditi potrebama i karakteristikama rimskog prava. Pri tomu su se rimski pravници vjerojatno susreli s određenim nedoumicama, osobito kako uklopiti taj institut u strogi režim rimskog prava o visini kamatne stope i besplatni karakter zajma. U izvorima se pomorski zajam ne regulira u sklopu zajma, već u okviru materije o osiguranju.⁶⁸ Tomu je tako zbog toga što je jedna od brojnih funkcija pomorskog zajma bila upravo osiguranje i to što je rizik propasti predmeta zajma za vrijeme plovidbe bio na zajmodavcu. Teško je pomorski zajam uvrstiti u određeno područje bez dvojbi jer je to doista specifičan institut. Riječ je zapravo o uvjetnom zajmu gdje se novac ili roba predaje zajmoprimcu s obvezom vraćanja istog pod uvjetom da brod i teret sretno stignu na određište. Također, terminologija koja se koristi u izvorima (*mutuum dare, mutuum accipere*) upućuje na to da se pomorski zajam tretirao kao oblik zajma, samo s nešto drugačijom ekonomskom svrhom.⁶⁹

3. STIPULACIJA U KONTEKSTU ZAJMOVNIH POSLOVA

Stipulacija je kao jedan od najstarijih tipova ugovora u rimskom pravu bila u upotrebi kroz cijelu rimsku povijest – od Zakonika dvanaest ploča pa sve do i za vrijeme Justinijana. Stipulacija je poput zajma jednostrano obvezujući ugovor, kod kojeg se dužnik obvezuje predati nešto vjerovniku, odnosno izvršiti mu određenu činidbu. Ona je najvažniji usmeni ugovor rimskog prava. „Stipulacija je formalistički usmeni ugovor koji nastaje svečanim pitanjem budućeg vjerovnika i neposrednim, sukladnim odgovorom budućeg dužnika.“⁷⁰ Formalizam je išao do te mjere da je čak morao biti upotrijebljen isti glagol u pitanju i odgovoru te je odgovor

⁶⁶ Žiha, *op. cit.*, str. 72-73.

⁶⁷ Zimmermann, *op. cit.*, str. 182.

⁶⁸ Žiha, *op. cit.*, str. 77.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 77-80.

⁷⁰ Horvat, *op.cit.*, str. 327.

morao uslijediti odmah nakon postavljenog pitanja (*unitas actus*).⁷¹ Stipulacija kao takva je primjer važnosti forme i samog formalizma u rimskom pravu. Ugovorne strane bile su stipulator (onaj koji prima obećanje, vjerovnik) i promisor (onaj koji daje obećanje, dužnik). Osim njih, ugovor je mogao uključivati i druge strane pa je tako mogao biti proširen na sudužnike, sporedne vjerovnike (*adstipulatore*), jamce dužnika (*adpromisore*) te *solutionis causa adiectus* koji je obično bio bankar ovlašten primiti ispunjenje obveze od dužnika. U početku je predmet stipulacije mogla biti samo određena svota novca (*certa pecunia*), no kasnije je predmetom stipulacije mogla biti i druga određena stvar (*certa res*), a u konačnici i koristi kao što su radnje (*facere*) i propuštanje neke radnje (*non facere*).⁷² Kad je predmet stipulacije bila određena svota novca ili druga određena stvar radilo se o određenoj stipulaciji (*stipulatio certa*), a u drugim slučajevima o neodređenoj stipulaciji (*stipulatio incerta*). Stipulacija je imala široko polje primjene i dopuštala je gotovo svaku obvezu. Koristila se za kupoprodaju, za zamjenu jedne obveze drugom (*stipulatio Aquiliana*),⁷³ za imenovanje jamca, imenovanje sporednih vjerovnika (*adstipulatio*), imenovanje sudužnika (*adpromissio*), kao i za stvaranje sporednih obveza (kamata, ugovorne kazne i slično).⁷⁴

Što se tiče zajmovnih poslova, stipulacija ima višestruko značajnu ulogu. Naime, nakon što bi zajmodavac zajmoprimcu predao novac ili druge zamjenjive stvari, mogao je od njega tražiti i posebno obvezivanje stipulacijom za povrat iste količine novca, odnosno iste količine i vrste drugih zamjenjivih stvari. Nasuprot tomu, stipulacija se mogla sklopiti unaprijed za tek očekivani zajam, odnosno dužnik bi se stipulacijom obvezao na povrat predmeta zajma i prije nego što bi mu on bio predan. S obzirom da je stipulacija apstraktni pravni posao te kao takva nije trebala sadržavati pravni temelj obveze, dužnik je bio obvezan ispuniti obvezu i u slučaju neosnovanosti tog temelja.⁷⁵ To bi u ovom slučaju značilo da bi dužnik bio obvezan vratiti predmet zajma iako mu on zapravo nikad ni nije bio predan. Kasnije je u takvom slučaju pomogao pretor dajući tuženiku u parnici na raspolaganje prigovor, *exceptio doli*, koji se

⁷¹ Zimmermann, *op.cit.*, str. 82.

⁷² Stojčević, *op. cit.*, str. 59.

⁷³ *Stipulatio Aquiliana* koristila se za podmirenje svih dugova i obveza koje dvije strane duguju jedna drugoj. Stvorila ga je osoba po imenu *Aquilius Gallus* za vrijeme Cicerona. Kada bi dvoje ljudi imalo komplicirane odnose i htjeli pojednostaviti svoje račune, dogovarali bi detalje i dolazili do konačnog salda. Taj bi se saldo platio ili na drugi način podmirio, a zatim bi obje strane jedna drugoj dale sveobuhvatno obećanje pomoću formule *stipulatio*. Time bi se sva dosadašnja potraživanja i obveze zamijenile jednim obećanjem. Ta bi se uzajamna obećanja tada mogla osloboditi akceptilacijom. Više o tomu u: Law school application advice and resources, [https://www.lsd.law/define/stipulatioaquiliana#:~:text=Definition%3A%20Stipulatio%20aquiliana%20is%20a,Roman%20jurist%20from%20Cicero's%20time](https://www.lsd.law/define/stipulatioaquiliana#:~:text=Definition%3A%20Stipulatio%20aquiliana%20is%20a,Roman%20jurist%20from%20Cicero's%20time,pristup:29.4.2023), pristup: 29.4.2023.

⁷⁴ Eisner; Horvat, *op.cit.*, str. 395.-396.

⁷⁵ Stojčević, *op.cit.*, str. 56.-59.

prevodi kao „obrana prijevare“ i temelji se na tvrdnji da je tuženik bio žrtva prijevare. Ako bi u navedenom slučaju tuženik bio tužen na vraćanje duga mogao se u kasnije doba koristiti i posebnom tužbom, *querella non numeratae pecuniae*, kojom bi dužnik pred svjedocima ili magistratom ili u pismenu upućenom vjerovniku izjavio da mu novac koji se obvezao vratiti nikad ni nije bio isplaćen. Tom izjavom oduzimala se dokazna moć stipulaciji. Također, dužnik je mogao podnijeti posebnu tužbu koja je smjerala na povratak stipulacijske isprave, ili ako je već bio tužen mogao je u parnici protiv tužitelja istaknuti prigovor (*exceptio non numeratae pecuniae*). Za razliku od ekscepcije *doli* gdje bi dužnik morao dokazati da pravni temelj obveze ne postoji, ovdje je teret dokaza bio prebačen na vjerovnika koji je morao dokazati da pravni temelj postoji. Te su se mjere zaštite mogle upotrijebiti u roku od godine dana od sklapanja stipulacije. Kasnije je rok produljen na pet godina, a Justinijan ga je ograničio na dvije godine. Ako se dužnik u roku ne bi poslužio tim mjerama, stipulacijska isprava je imala punu dokaznu snagu, a ako bi se pak poslužio mjerama u roku, ali bi vjerovnik dokazao suprotno (da mu je isplatio novac) dužnik bi se osudio na vraćanje dvostrukog iznosa. Time je Justinijan zapravo pretvorio stipulaciju iz apstraktne u kauzalnu obvezu određivši da stipulacijska isprava mora sadržavati i pravni temelj obveze (*cautio discreta*), a ako ga ne bi sadržavala (*cautio indiscreta*) tužitelj bi morao dokazivati njegovo postojanje.⁷⁶

Upravo pravna zaštita pokazuje povezanost između stipulacije i zajma s obzirom da se vjerovnik i kod zajma i kod stipulacije mogao poslužiti identičnim tužbama. *Actio certae creditae pecuniae* ili *condictio certae rei* stajala je na raspolaganju ako je riječ bila o *stipulatio certa*, a za potraživanja kod stipulacije koja je bila *incerta* vjerovnik je mogao koristiti *actio incerti ex stipulatu*.⁷⁷

4. EKSPENSILACIJA U KONTEKSTU ZAJMOVNIH POSLOVA

Expensilatio (*nomen transcripticium*), za razliku od zajma koji je realni ugovor i stipulacije koja je usmeni ugovor, je pisani ugovor rimskog civilnog prava. Pisani, odnosno literarni ugovori zaključuju se u pisanoj formi, stoga je isprava u ovom slučaju formalni uvjet za nastanak ugovora. Bez obzira na usmeni dogovor stranaka, ugovor je zaključen tek kad se sastavi pisana isprava. Za razliku od ekspensilacije koju su poznavali Rimljani, u grčkom pravu

⁷⁶ Eisner; Horvat, *op. cit.*, str. 396-398.

⁷⁷ *Ibid.*, str. 398.

puno su se više koristili *chirographa* i *syngraphae* koji su tek za vrijeme Justinijana prodrli u rimsko pravo.⁷⁸

4.1. Blagajnička knjiga

U rimskoj državi svaki je brižan *pater familias* u pravilu vodio knjigu primitaka i izdataka kako bi pratio prihode i potrošnju svojeg kućanstva. Takva blagajnička knjiga (*codex accepti et expensi*), kao što i sam naziv upućuje, imala je posebnu kolonu za upis primitaka (*accepti*) i posebnu kolonu za upis izdataka (*expensi*).⁷⁹ *Pater familias* bi u neku vrstu dnevnika (*adversaria* ili *ephemeris*) upisivao svoje dnevno poslovanje te iz takvog dnevnika prenosio podatke o prihodima i potrošnji u *codex accepti et expensi*. Među izdatke (*expensi*) upisivala su se i plaćanja kojima su se osnivale tražbine, odnosno dugovi te je upravo tu riječ o ekspensilaciji. Naime, takvim upisom na stranu izdataka u blagajničku knjigu nastala je dužnikova obveza iz pisanog ugovora.⁸⁰

4.2. Ekspensilacija kao zajmovni posao

S obzirom da je zajam neformalni pravni posao, on se mogao dogovoriti usmenim putem bez ikakve posebne forme, te bi ugovor nastao predajom predmeta zajma nakon usmenog dogovora. No s obzirom da usmeni oblik dogovaranja ne pruža veliku dokaznu moć mogla se zajamska obveza osigurati pisanim dokazom ili čak pretvoriti u pisanu obvezu. Naime, *nomina arcaria* su upisi o svotama koje su uistinu bile efektivno isplaćene drugoj strani. Kod takvog upisa navodi se pravni razlog upisa, na primjer: „*Titio datum centum ex mutuo*“, što znači: „Ticiju dao sto asa na osnovi zajma“. Takav upis mogao je služiti samo kao dokazno sredstvo te njime nije nastajao novi ugovor. Dužnik je bio obvezan na povratak zajma ne zato što je pozajmljena svota bila upisana u blagajničku knjigu, već na osnovi ugovora o zajmu koji je ranije zaključen.⁸¹ Upis ovdje služi samo kao dokaz o obvezi koja postoji prije i izvan toga. Ukoliko se usmena obveza željela pretvoriti u pisanu riječ je bila o *nomina transcripticia* koja je činila samostalni razlog postanka obveze upisom. U tom slučaju ne navodi se pravni razlog obveze, na primjer: „*Expensum Titio centum*“, što znači: „Isplaćeno Ticiju sto asa“. Takvim apstraktnim upisom bez navođenja pravnog razloga nastajao je pisani ugovor ekspensilacija.

⁷⁸ Stojčević, *op.cit.*, str. 400.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 61.

⁸⁰ Eisner; Horvat, *op.cit.*, str. 399.

⁸¹ *Ibid.*

Ne mora značiti da je zaista svota i efektivno bila isplaćena jer ovdje upis fingira isplatu pa tako ekspensilacija nastaje makar efektivna isplata još nije izvršena.⁸²

Postoje dvije vrste takvih upisa: *transcriptio a re in personam* i *transcriptio a persona in personam*. U oba slučaja radilo se o prijenosu, odnosno novaciji već postojećeg duga, bilo da je promijenjena pasivna stranka (dužnik), bilo da je promijenjen pravni razlog obveze.⁸³ U prethodno opisanom slučaju radilo se o novaciji kojom se postojeća obveza iz zajma kao usmenog ugovora pretvorila u obvezu iz pisanog ugovora (obvezu *litteris*). *Transcriptio a persona in personam* služila je za promjenu osobe dužnika pa se tako dotadašnji dužnik, odnosno zajmoprimac mogao zamijeniti novim dužnikom putem ekspensilacije. Vjerovnik bi na strani prihoda upisao fiktivni primitak duga te bi istovremeno uz pristanak novog dužnika na strani rashoda upisao istu svotu na teret novog dužnika. Time obveza dotadašnjeg dužnika prestaje, a novi dužnik duguje na temelju pisanog ugovora, bez obzira na kojem temelju je počivala obveza prethodnog dužnika.⁸⁴

Jednako kao i kod stipulacije, očita povezanost ekspensilacije i zajma proizlazi iz pravne zaštite. Kod sve tri vrste ovih ugovora vjerovnik se mogao poslužiti istim tužbama - *condictio certae creditae pecuniae* ako je predmet obveze bila novčana svota, odnosno *condictio certae rei* ako su predmet obveze bile druge zamjenjive stvari.⁸⁵

5. UGOVOR O ZAJMU – SUVREMENO UREĐENJE

„Ugovorom o zajmu obvezuje se zajmodavac predati zajmoprimcu određeni iznos novca ili određenu količinu drugih zamjenjivih stvari, a zajmoprimac se obvezuje vratiti mu poslije određenog vremena isti iznos novca, odnosno istu količinu stvari iste vrste i kakvoće.“⁸⁶ Na pozajmljenim stvarima zajmoprimac stječe vlasništvo. Zajmodavac je stranka koja zajmoprimcu isporučuje određeni predmetni iznos, odnosno stvari u zamjenu za obvezu vraćanja koja je obično popraćena određenim kamatama. Zajmoprimac je, s druge strane, stranka koja prima određeni iznos, odnosno stvari s obvezom vraćanja istog iznosa novca, odnosno iste količine stvari iste vrste i kakvoće.

⁸² Eisner; Horvat, *op. cit.*, str. 399.

⁸³ *Ibid.*, str. 400.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine br. 35/2005, 41/2008, 125/2011, 78/2015, 29/2018, 126/2021, 114/2022, 156/2022 (dalje: ZOO), čl. 499.

Drugi institut, odnosno druga vrsta ugovora s kojim laici često miješaju zajam jest posudba. Svi su barem jednom u životu čuli: „Posudio sam novac.“, „Posudio sam 50 litara vina.“, „Posudio sam paketić kave.“ i slično. „Ugovor o posudbi nastaje kad posuditelj preda posudovniku određenu stvar na besplatnu uporabu, a ovaj se obveže vratiti je nakon uporabe.“⁸⁷ Stoga, ako bi predmet posudbe bio novac ili neka druga zamjenjiva stvar smisao takvog pravnog posla bio bi promašen s obzirom da bi u takvom slučaju posudovnik bio dužan vratiti taj isti novac, odnosno tu istu stvar posuditelju. Ukratko, na primjeru novca, to bi značilo da kad bi osoba A (posuditelj) osobi B (posudovnik) predala određeni iznos novca (određene novčanice i kovanice), osoba B bila bi dužna vratiti osobi A upravo te iste novčanice i kovanice, što znači da takve primljene novčanice i kovanice ne bi smjela potrošiti. Time takav pravni posao gubi smisao, a taj smisao se nasuprot tome nalazi upravo u zajmu. Upravo zajam omogućava potrošnju primljenog iznosa novca, odnosno stvari i vraćanja drugog novca, odnosno drugih stvari, ali u istom iznosu, odnosno u istoj količini te iste vrste i kakvoće. Stoga predmet zajma mogu biti samo zamjenjive stvari, za razliku od nezamjenjivih koje su nepodobne biti predmetom zajma. To je osnovna razlika između ta dva ugovora, a odnosi se na predmet ugovora. Također, razlike leže i u realnosti i naplatnosti. Naime zajam može biti naplatan i besplatan dok je posudba uvijek besplatni ugovor. Zajam je konsenzualni ugovor dok je posudba realni.⁸⁸

5.1. Karakteristike ugovora o zajmu

Ugovor o zajmu je u suvremenom hrvatskom pravu, za razliku od uređenja tog ugovora u rimskom pravu, dvostrano obvezni ugovor. Svaka od ugovornih stranaka je ujedno i vjerovnik i dužnik. Zajmodavac je vjerovnik jer ima pravo na povratak pozajmljenih stvari, a s druge strane je dužnik jer je dužan zajmoprimcu predati određene stvari u ugovoreno vrijeme. Zajmoprimac je pak vjerovnik jer ima pravo da mu zajmodavac preda stvari na koje se odnosi ugovor, a s druge strane je dužnik zato što je obvezan vratiti pozajmljenu svotu, odnosno stvari.⁸⁹ To je individualni ugovor zato što ga među sobom sklapaju pojedine fizičke i pravne osobe, za razliku od kolektivnih ugovora gdje na svakoj ugovornoj strani ima više fizičkih ili pravnih osoba.⁹⁰ Također, spada među imenovane (nominatne) ugovore, jer se posebno predviđa zakonom, a i samo ime mu je određeno zakonom. Dakle, nominatne ili imenovane

⁸⁷ ZOO, čl. 509.

⁸⁸ Klarić; Vedriš, *op. cit.*, str. 534.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 530.

⁹⁰ Raffaelli, B., *Ugovor o zajmu*, Hrvatska gospodarska revija, vol. 48, br. 6, 1999., str. 53.

ugovore uređuje zakonodavac, a u konkretnom slučaju zajam uređuje ZOO. Za razliku od toga postoje i inominatni ili neimenovani ugovori (*eng. untitled contracts*), koji nisu prethodno uređeni propisima relevantne materije, ali ih stranke mogu sklapati u skladu s općim pravilima obveznog prava te detaljno urediti njihov sadržaj kako bi izbjegle nastanak spora.⁹¹

U uređenju koje je prethodilo Zakonu o obveznim odnosima iz 1978. g., koji je u bitnome temelj ZOO-a, zajam je, kao i u rimskom pravu, bio realan ugovor za čiji je nastanak bila potrebna predaja stvari zajmoprimcu. Nakon donošenja spomenutog zakona zajam je uređen kao konsenzualni ugovor jer se sklapa postignutom i izraženom suglasnošću volja ugovornih stranaka o bitnim sastojcima ugovora. Tako je za nastanak ugovora o zajmu dovoljno da se stranke suglase o nastanku obveze jedne stranke da drugoj preda određeni iznos novca ili određenu količinu drugih zamjenjivih stvari i obveze druge stranke da prvoj vrati isti iznos novca odnosno istu količinu i kakvoću stvari koje je primila. Predaja stvari stoga ne spada u čin sklapanja ugovora, već u fazu izvršenja ugovora.⁹²

Zajam je kauzalan ugovor zato što je iz njega vidljiva *causa* ili svrha sklapanja ugovora. Takva svrha, naime, nije stjecanje vlasništva na predmetu zajma, već ostvarivanje kredita (*causa credendi*), odnosno financiranje ili ekonomsko pomaganje zajmoprimca, a stjecanje vlasništva na predmetu zajma jest nužna posljedica ostvarenja te svrhe.⁹³

U načelu je zajam neformalni pravni posao jer se ne traži nikakva posebna forma za njegovo sklapanje. U članku 286. ZOO-a propisano je opće načelo o obliku ugovora u smislu da se ugovor može sklopiti u bilo kojem obliku, osim ako je zakonom drukčije propisano. Za valjanost ugovora o zajmu ne traži se pisani oblik. Ugovorne strane slobodne su odlučiti na koji način će izjaviti svoju volju za sklapanje ugovora. Naravno da je preporučljivo ugovor zaključiti u pisanom obliku jer to omogućuje lakše dokazivanje u slučaju nastanka spora. To je posebno bitno ako se zajam odnosi na velike novčane iznose, kad je za vraćanje zajma ugovorena obročna otplata te kad se uz zajam pojavljuju i elementi drugih poslova kao što je jamstvo ili zalog.⁹⁴ Ugovor o zajmu mora sadržavati osnovne elemente kao što su ime i prezime zajmodavca ili naziv pravne osobe ako je zajmodavac pravna osoba, ime i prezime zajmoprimca ili naziv pravne osobe ako je zajmoprimac pravna osoba, iznos zajma, visinu kamatne stope

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Slakoper, Z., *Prikaz ugovora o zajmu*, Informator, vol.54, br. 5444, 2006., str. 5.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Raffaelli, *op. cit.*, str. 650.

(ako se radi o naplatnom zajmu), rok vraćanja te ostale uvjete (nadležnost suda u slučaju spora, broj primjeraka, osiguranje i slično).⁹⁵

5.2. Predmet ugovora

Objekt zajamske činidbe, odnosno predmet ugovora o zajmu mogu biti novac, zamjenjive stvari (*res fungibiles*) i zamjenjiva prava. ZOO u članku 499. kojim definira ugovor o zajmu ujedno određuje da predmet ugovora može biti novac ili druge zamjenjive stvari dok zamjenjiva prava ne spominje. Neovisno od toga, ako bi se jedna strana obvezala drugoj prenijeti zamjenjivo prenosivo subjektivno pravo, a druga prvoj da će vratiti takvo pravo iste vrste i kakvoće, radilo bi se o ugovoru o zajmu. To potvrđuje i Zakon o tržištu vrijednosnih papira,⁹⁶ čiji se članak 65. odnosi na pozajmljivanje vrijednosnih papira, a kaže da ovlašteno društvo smije uzimati i davati u zajam vrijednosne papire uz pisano odobrenje vlasnika tih papira. Smisao takvog pozajmljivanja nije u vrijednosnom papiru koji je isprava, nego u pravima koja proizlaze iz vrijednosnog papira. Također, nesumnjivo je da se radi o zajmu prava u slučaju zajma nematerijaliziranih vrijednosnih papira.⁹⁷

Što se tiče stvari, predmetom zajma mogu biti samo zamjenjive stvari kao što je žito, vino, kava, brašno, ulje, drva, pijesak i slično. Nije bitno radi li se o potrošnim ili nepotrošnim zamjenjivim stvarima. Važno je da nezamjenjive stvari ni u kom slučaju ne mogu biti predmet zajma jer njih obilježava njihova individualnost i kao što sam naziv kaže – nezamjenjivost – pa stoga i nemogućnost vraćanja zajma.⁹⁸

Kad je predmet zajma novac, koji je ujedno najčešći predmet zajma, postoji razlika između novca kao takvog i novčanih tražbina. Novac u strogom smislu predstavljaju novčanice i kovanice pa je tako zajam isplaćen kad zajmodavac zajmoprimcu preda određenu količinu novčanica i kovanica. Drugi je slučaj kad je predmet zajma zapravo novčana tražbina koja je po svojoj prirodi pravo, a ne stvar. Tada zajmodavac nalaže banci da za iznos zajma tereti njegov bankovni račun odnosno umanjí saldo tog računa, te da za taj iznos odobri vjerovnikov račun u banci odnosno uveća saldo tog računa. Pozajmljena će biti novčana tražbina koju na

⁹⁵ *Ibid.*; Vrljić, D., *Ugovori: praktični primjeri s komentarom*, Zagreb, 2002., str. 608.

⁹⁶ Narodne novine br. 84/2002, 140/2005, 138/2006, 88/2008.

⁹⁷ Slakoper, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu*), str. 5.

⁹⁸ *Ibid.*

temelju određenog ugovora zajmodavac ima prema svojoj banci, a učinak će se sastojati u povećanju novčane tražbine koju zajmoprimac ima prema svojoj banci.⁹⁹

Važno je dodati i da novac ima određenu vrijednost, i to nominalnu i unutarnju vrijednost. Postavlja se pitanje hoće li dužnik dugovati više ili manje nego što je primio ako dođe do promjene vrijednosti novca. ZOO prihvaća nominalističku teoriju u vezi ispunjenja novčane činidbe, a to znači da je dužnik dužan isplatiti onaj broj novčanih jedinica koji se nalazi u njegovoj obvezi i time se oslobađa obveze.¹⁰⁰ Još jedan od načina zaštite dužnika i vjerovnika u slučaju promjene vrijednosti novca jesu zaštitne klauzule koji održavaju kupovnu moć novca. ZOO poznaje dvije zaštitne klauzule. Jedna od njih omogućava da se vrijednost ugovorene obveze u valuti RH izračunava na temelju cijene zlata ili tečaja valute RH u odnosu prema stranoj valuti.¹⁰¹ Druga je takozvana indeksna klauzula kojom se dopušta da se iznos novčane obveze u domaćem novcu veže za promjene cijena dobara, roba i usluga izraženih indeksom cijena utvrđenih od ovlaštene osobe.¹⁰²

5.3. Prava i obveze ugovornih stranaka

S obzirom da je zajam dvostrano obvezni ugovor, i jedna i druga stranka imaju određena prava i obveze koje su ovlaštene koristiti odnosno dužne ispuniti.

5.3.1. Prava i obveze zajmodavca

Osnovna obveza zajmodavca je predati pozajmljene stvari u ugovoreno vrijeme, a ako rok predaje nije određen tada je zajmodavac dužan predati stvari kad to zajmoprimac od njega zatraži.¹⁰³ Izraz *predaja* zapravo se odnosi samo na situaciju kada su predmet zajma stvari jer tada se stvari predaju u pravom smislu riječi te se omogućava zajmoprimcu neposredan posjed, odnosno faktična vlast nad stvarima koje se predaju. Za razliku od toga, kad je predmet zajma novčana tražbina ili općenito drugo prenosivo zamjenjivo pravo, obveza zajmodavca trebala bi se zvati obvezom prijenosa ili ustupanja prava, zato što se prava ne mogu predati već samo prenijeti ili ustupiti.¹⁰⁴ Način predaje ovisi o tomu što je u konkretnom slučaju predmet zajma. Kad su predmet zajma stvari i novac u strogom smislu predaja se vrši fizičkom predajom,

⁹⁹ Slakoper, *op. cit. (Ugovor o zajmu)*, str. 5.

¹⁰⁰ ZOO, čl. 21.

¹⁰¹ *Ibid.*, čl. 22. st. 1.

¹⁰² *Ibid.*, čl. 23.

¹⁰³ *Ibid.*, čl. 501. st. 1.

¹⁰⁴ Slakoper, *op. cit. (Ugovor o zajmu)*, str. 6.

simboličkom predajom ili predajom očitovanjem. Kad su predmet ugovora prava integrirana u isprave prijenos se vrši na način na koji se prenose tražbine iz vrijednosnih papira, a kad se radi o pravima iz nematerijaliziranih vrijednosnih papira prijenos se vrši knjiženjem u elektroničkom sustavu.¹⁰⁵ Predajom predmeta zajma ostvaruje se stvarnopravni učinak ugovora o zajmu, a to je izmjena prava vlasništva na predmetu zajma. Naime, predajom predmeta zajma pravo vlasništva na tom predmetu stječe zajmoprimac. No naglasak je na tome da prijenos prava vlasništva nije cilj ugovora o zajmu, već samo nužna realizacija tog ugovora. Zajmodavčeva obveza na predaju predmeta zajma nije vremenski neograničena, jer zajmoprimčevo pravo da traži predaju zastaruje, i to u subjektivnom roku od tri mjeseca od dolaska zajmodavca u zakašnjenje, a u svakom slučaju u objektivnom roku od godinu dana od dana zaključenja ugovora. Važno je i napomenuti i da je do trenutka predaje rizik propasti ili oštećenja stvari na zajmodavcu, a nakon predaje rizik prelazi na zajmoprimca. Ako dođe do slučajne propasti ili oštećenja stvari zajmodavac se ne oslobađa obveze, nego je dužan nabaviti druge stvari iste vrste i kakvoće.¹⁰⁶

Zajmodavac ima pravo odbiti izvršiti svoju osnovnu obvezu ako su se imovinske prilike zajmoprimca pogoršale do te mjere da nije izvjesno hoće li moći vratiti zajam. No da bi to svoje pravo mogao ostvariti potrebno je da u trenutku sklapanja ugovora o zajmu nije znao za takvo imovinsko stanje zajmoprimca odnosno da je do pogoršanja materijalnih prilika zajmoprimca došlo nakon sklapanja ugovora. Ipak zajmodavac se ne može koristiti tim svojim pravom neizvršenja obveze predaje stvari pa makar i bili za to ispunjeni uvjeti ako mu zajmoprimac ili tko drugi za njega dade primjereno osiguranje.¹⁰⁷

Predmet zajma ne smije imati pravne nedostatke, pa tako zajmodavac odgovara ako na predmetu postoji pravo vlasništva neke druge osobe ili neko drugo stvarno pravo. Zajmodavac odgovara i za materijalne nedostatke pozajmljenih stvari. Kod ove odgovornosti postoji razlika ovisno o tomu radi li se o naplatnom ili besplatnom zajmu. U slučaju da je zajam naplatan zajmodavac odgovara bezuvjetno za materijalne nedostatke pozajmljenih stvari te je dužan zajmoprimcu naknaditi time izazvanu štetu. Ako je zajam besplatan ili beskamatan zajmodavac odgovara za materijalne nedostatke pozajmljenih stvari samo ako su mu ti nedostaci bili poznati

¹⁰⁵ Slakoper, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu*), str. 6.

¹⁰⁶ Raffaelli, *op. cit.*, str. 54.

¹⁰⁷ ZOO, čl. 502. st. 2.

ili mu nisu bili nepoznati, a on o tome nije obavijestio zajmoprimca i pod tim uvjetima je dužan naknaditi štetu.¹⁰⁸

Po proteku ugovorenog roka zajmodavac je dužan primiti isplatu glavnice jer u protivnom pada u vjerovničko zakašnjenje.¹⁰⁹

5.3.2. Prava i obveze zajmoprimca

Osnovna obveza zajmoprimca je vraćanje zajma. Dužan je u ugovorenom roku vratiti istu količinu stvari, iste vrste i kakvoće, a kada su ugovorene kamate dužan je platiti odnosno dati i kamate. Najčešće se u ugovoru određuje rok vraćanja zajma. Moguće je odrediti rok do kojeg zajmoprimac mora vratiti cijeli predmet zajma odjednom, ali je moguće odrediti i da će se zajam vraćati u ratama pa se posebno određuje vrijeme dospelosti svake rate. Ako je ugovoreno plaćanje u ratama ugovor može sadržavati kasatornu klauzulu odnosno odredbu prema kojoj zajmodavac ima pravo tražiti vraćanje zajma u cjelini ako makar i samo jedna rata ne bude uredno plaćena. Ako ugovor ne sadrži odredbu o tome, smatra se da zajam treba vratiti odjednom.¹¹⁰ Ako pak rok vraćanja zajma nije određen ugovorom niti se može odrediti iz okolnosti zajma, ZOO određuje da je zajmoprimac dužan zajam vratiti u primjerenom roku. Zakon određuje da taj primjereni rok ne može biti kraći od dva mjeseca računajući od dana kada je zajmodavac postavio svoj zahtjev za vraćanje zajma. Ako je ugovoren rok za vraćanje zajma, zajmodavac prije isteka tog roka ne može tražiti vraćanje predmeta zajma jer se to protivi općem pravilu prema kojem se ne može tražiti ispunjenje obveze prije njezine dospelosti. Nasuprot tomu, zajmoprimac je ovlašten vratiti zajam i prije isteka ugovorenog roka ako o takvoj namjeri unaprijed obavijesti zajmodavca, u protivnom snosi štetu koja bi time nastala. U slučaju naplatnog zajma zajmoprimac ima pravo, ako vrati zajam prije isteka ugovorenog roka, odbiti iznos kamata od dana isplate do dana dospelosti obveze. To je neka vrsta naknade dužniku za prijevremeno oslobađanje sredstava koje duguje, a takve kamate zovu se diskontne kamate. Odredba ZOO-a o prijevremenom vraćanju duga kogentne je naravi pa bi odredba kojom se dužnik odriče takvog svog prava bila ništetna.¹¹¹

Zajmoprimac ima pravo odustati od zajma prije nego što mu zajmodavac preda određene stvari, no u tom slučaju dužan je zajmodavcu naknaditi štetu koju bi ovaj pretrpio uslijed takvog

¹⁰⁸ ZOO, čl. 503.; Raffaelli, *op. cit.*, str. 54.

¹⁰⁹ Raffaelli, *op. cit.*, str. 55.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

odustanka. Dužan je naknaditi i troškove koje je zajmodavac imao u vezi sklapanja odnosno ugovora i naknadu zbog propuštene prilike da ugovor sklopi s nekim trećim.¹¹²

Moguće je da se ugovorom o zajmu utvrdi da se zajam može vratiti u novcu iako predmet zajma nije novac. Tada zajmoprimac prema svojem izboru može vratiti predmet zajma ili svotu novca koja odgovara vrijednosti tih stvari u vrijeme i u mjestu koji su u ugovoru određeni za vraćanje zajma. S obzirom da dužnik ima mogućnosti birati između dva predmeta kako bi ispunio svoju obvezu u tom slučaju postoji *facultas alternativa*.¹¹³ Isto se dopušta i u slučaju kad zajmoprimcu nije moguće vratiti istu količinu stvari, iste vrste i kakvoće.¹¹⁴

5.4. Vrste zajma

Prethodno rečeno odnosi se u biti na klasični zajam, odnosno riječ je o općim karakteristikama ugovora o zajmu. No ugovora o zajmu ima više vrsta, a neke od njih o kojima će biti više rečeno jesu: namjenski, emisijski, besplatni i naplatni zajam.

5.4.1. Namjenski zajam

Namjenski zajam je zajam kod kojeg je ugovorena svrha (namjena) radi koje će zajmoprimac koristiti predmet zajma. U ovom slučaju pored predmeta ugovora, bitni sastojak ugovora je i ugovorena svrha.¹¹⁵ Ponekad zajmodavac ima interes da predmet zajma bude iskorišten u određenu svrhu. Zajmodavac može smatrati da je određeni način upotrebe predmeta zajma manje rizičan od nekog drugog pa je, ukoliko se predmet zajma iskoristi upravo u tu svrhu, spreman ponuditi manje kamate ili neku sličnu pogodnost. U nekim slučajevima upotreba zajma u određenu svrhu je nužan uvjet za dobivanje zajma, tako naprimjer dobivanje stambenog kredita. No samim ugovaranjem da će zajmoprimac predmet zajma koristiti na određeni način ne daje potpunu garanciju zajmodavcu da će tako i biti.¹¹⁶ Zbog toga se zajmodavcu daju i neka dodatna prava uz ona koja ima po općim odredbama. Ta dodatna prava

¹¹² ZOO, čl. 506.

¹¹³ *Facultas alternativa* je obveza kod koje dužnik duguje samo jednu činidbu, ali mu je dopušteno osloboditi se obveze izvršenjem neke druge određene činidbe. To dopuštenje naziva se alternativnim ovlaštenjem. Više o tomu u: Klarić, P., Vedriš, M., *Gradansko pravo*, Zagreb, 2014., str. 395.

¹¹⁴ ZOO, čl. 505.

¹¹⁵ Slakoper, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu*), str. 8.

¹¹⁶ Grbin, I., *Ugovor o zajmu - jedan od najčešćih ugovora obveznog prava*, Računovodstvo i financije, vol. 43, br. 2, 1997, str. 120-121.

su sljedeća: pravo nadzora nad korištenjem predmeta zajma i pravo jednostranog raskida ugovora u slučaju korištenja predmeta zajma u svrhu koja nije ugovorena.¹¹⁷

Pravo da zajmodavac nadzire korištenje zajma nije regulirano u ZOO-u, ali je ono nužno kako bi zajmodavac mogao provesti svoje zakonom zajamčeno pravo jednostranog raskida ugovora u slučaju da se zajam koristi u neku drugu svrhu, a ne ugovorenu. Kao ni samo pravo ni način njegovog ostvarenja nije predviđen u zakonu pa je poželjno da stranke ugovore način na koji će se ovo pravo ostvarivati.¹¹⁸

Pravo na jednostrani raskid ugovora u slučaju korištenja predmeta zajma u svrhu koja nije ugovorena je posljedica dužnikovog neispunjenja ugovorne obveze budući da je namjena bitan sastojak ugovora u ovom slučaju. Raskid ima pravni učinak čim zajmoprimac bude obaviješten o raskidu. Zajmoprimac je dužan vratiti predmet zajma i naknaditi štetu koju je prouzročio zajmodavcu.¹¹⁹

5.4.2. Emisijski zajam

Emisijski zajam je zajam koji nastaje izdavanjem obveznica. Ugovor o emisijskom zajmu je zapravo kombinacija elemenata zajma i elemenata kupoprodaje. Riječ je o tomu da dužnik izdaje obveznice o zajmu koje vjerovnici potom kupuju. U trenutku kad vjerovnik kupi takvu obveznicu izdao je zajam. Česti primjer takvog zajma je zajam za izgradnju cesta i nekih drugih sličnih objekata. Emisijskim zajmom najčešće se služi država u slučaju prikupljanja sredstava za općekorisne svrhe pa se takvi zajmovi nazivaju narodni ili državni zajmovi.¹²⁰

5.4.3. Besplatni i naplatni zajam

Motivi kojima se vodi zajmodavac pri sklapanju ugovora o zajmu su različiti. Ponekad samo želi pomoći susjedu i pozajmiti kilogram soli ili paketić kave, a ponekad želi ostvariti određenu zaradu.¹²¹ S obzirom na takve namjere zajmodavca zajam može biti besplatan (besteretni) ili naplatni (teretni). U slučaju besplatnog zajma zajmodavac ne ostvaruje nikakvu ekonomsku korist, a često trpi neki gubitak jer se ne može služiti pozajmljenim stvarima. Naprotiv, kod naplatnog zajma zajmodavac ostvaruje određenu naknadu koja se može sastojati

¹¹⁷ Slakoper, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu*), str. 8.

¹¹⁸ Slakoper, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu*), str. 8.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Klarić, Vedriš, *op. cit.*, str. 533.

¹²¹ Grbin, *op. cit.*, str. 116.

u mnogočemu, a neki od primjera su sljedeći: zajmoprimac se može obvezati da će vratiti veću količinu stvari nego što je primio, može mu se nametnuti dužnost vraćanja iste količine stvari koju je primio, ali bolje kvalitete, uz vraćanje zajma može se obvezati da zajmodavcu ispuni i neke druge činidbe ili zajmoprimac uz dužnu glavnica duguje i kamate.¹²² Zakonodavac, naime, uređuje samo pitanje naknade u obliku kamata s obzirom da je to i najčešći slučaj „naplate“. Naplatni zajam je u povijesti izazivao brojne sumnje i opreznost jer otvara mogućnost prekomjernog iskorištavanja ionako teškog položaja dužnika, o čemu je u kontekstu rimskog prava bilo riječi i u prethodnom tekstu. Zbog toga da bi se zaštitilo dužnika ZOO je dopustio ugovaranje kamata, ali uz ograničenje njihove visine.¹²³

5.5. Kamate

„Kamate su naknada za korištenje tuđih zamjenjivih, pokretnih stvari, najčešće novca.“¹²⁴ Kao što je već spomenuto, predmet zajma jesu upravo zamjenjive stvari od kojih najčešće novac, kamate su uobičajena pojava kod ugovora o zajmu te zato vjerovnik pored ostalih prava koje ima prema dužniku ima pravo i na kamate. Prema temelju nastanka razlikujemo ugovorne i zakonske kamate.¹²⁵

5.5.1. Ugovorne kamate

Ugovorne kamate su u osnovi naknada za korištenje tuđeg novca ili drugih zamjenjivih stvari koja je utvrđena ugovorom, što je vidljivo baš kod ugovora o zajmu. Osnova takvih kamata je ugovor, a najčešće u praksi ugovor o zajmu i ugovor o kreditu.¹²⁶

Stopu ugovornih kamata određuju ugovorne stranke, ali u tome nisu sasvim slobodne jer ZOO postavlja određena ograničenja te pravi razliku između ugovora o zajmu između trgovaca i osoba koje nisu trgovci. Također za obračun zakonskih zatezних kamata se od 1. siječnja 2023. godine primjenjuje kamatna stopa koju je Europska središnja banka (ESB) primijenila na svoje posljednje glavne operacije refinanciranja. U svakom narednom polugodištu primjenjuje se referentna stopa koja je važeća na dan 1. siječnja, odnosno 1. srpnja tekuće godine. ESB od 21. prosinca 2022. godine odredila je referentnu kamatnu stopu od

¹²² Grbin, *op. cit.*, str. 116.

¹²³ *Ibid.*, str. 116-117.

¹²⁴ Klarić; Vedriš, *op.cit.*, str. 398.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*, str. 399.

2,5%.¹²⁷ ZOO određuje da stranke od kojih barem jedna od njih nije trgovac ne mogu ugovoriti višu kamatnu stopu od stope zakonskih zatezних kamata koja vrijedi na dan sklapanja ugovora, odnosno na dan promjene ugovorne kamatne stope ako je ugovorena promjenjiva kamatna stopa, uvećane za polovicu te stope. S obzirom da zakonska zatezna kamata u odnosima između stranaka koje nisu trgovci ni osobe javnog prava prema prethodno navedenim podacima Europske središnje banke, u razdoblju od 1. siječnja do 30. lipnja 2023. godine iznosi 5,5%, najviša dopuštena ugovorna kamata iznosi 8,25%.¹²⁸ Ako ugovor o zajmu sklapaju trgovci između sebe ili je barem jedna ugovorna strana trgovac dopušteno je ugovoriti nešto višu kamatnu stopu. Stopa ugovorne kamate između trgovaca ili trgovca i osobe javnog prava ne može biti viša od stope zakonskih zatezних kamata na dan sklapanja ugovora, odnosno na dan promjene ugovorne kamatne stope ako je ugovorena promjenjiva kamatna stopa, uvećane za tri četvrtine te stope što prema podacima Europske središnje banke iznosi 18,375%.¹²⁹ Ako bi stranke ugovorile kamate, ali ne i njihovu stopu tada vrijedi stopa čiju visinu određuje zakon, a to je jedna četvrtina zakonskih zatezних kamata za stranke od kojih barem jedna nije trgovac (1,375%), odnosno jedna polovina zakonskih zatezних kamata za stranke koje su trgovci ili trgovac i osoba javnog prava (2,75%). Odredbe zakona o najvišoj dopuštenoj kamatnoj stopi su kogentne naravi i od njih nije moguće odstupiti pa ako bi stranke ugovorile kamatnu stopu višu od dopuštene primijeniti će se najviša dopuštena.¹³⁰

Već je rimsko pravo zabranjivalo anatocizam, a ZOO slijedi taj primjer i određuje da je ništetna odredba ugovora kojom se predviđa da će na dospelje neplaćene kamate teći daljnje kamate. U tom smislu je navedena odredba zakona oživotvorenje ranije spomenute regule *usurae usurarum non possunt* iz rimske pravne tradicije.¹³¹ No ono što zakon dopušta, u granicama najviše dopuštene kamatne stope, je mogućnost ugovaranja povećane godišnje kamatne stope, ako dužnik ne isplati dospelje kamate na vrijeme.¹³²

¹²⁷ Jelinović, V., *Zatezne i ugovorne kamate od 1.1.2023.-30.6.2023. – nova referentna stopa*, Financije pravo i porezi, br. 1, 2023., str. 25.

¹²⁸ Jelinović, *op. cit.*, str. 27.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 26.

¹³⁰ Klarić; Vedriš, *op. cit.*, str. 400.

¹³¹ Horvat; Petrak, *op. cit.*, str. 264.

¹³² Klarić; Vedriš, *op. cit.*, str. 400.

Osim novca, predmet zajma mogu biti i druge zamjenjive stvari pa se u tom slučaju kamate sastoje u njima. Tako naprimjer ako je predmet zajma 2 tone pijeska, može se ugovoriti kamatna obveza koja iznosi 5% u pijesku.¹³³

5.5.2. Zakonske kamate

Za razliku od ugovornih, zakonske kamate svoj temelj crpe u normi zakona kojom se dužniku nameće teret plaćanja kamata uz podmirenje glavnice. Tako je u slučaju zajma kao trgovačkog ugovora, gdje je zakonom određeno da zajmoprimac duguje kamate, neovisno o tomu jesu li ugovorene ili ne. Dakako najčešći i najpoznatiji primjer zakonskih kamata jesu zatezne ili moratorne kamate. Spominje ih ZOO u brojnim odredbama: kod zakašnjenja dužnika, raskida ugovora, prodaje na kredit i drugim. Zatezne kamate u suštini predstavljaju vrstu sankcije kojom se sankcionira dužnik koji ne ispunji novčanu obvezu na vrijeme. Takve kamate dužnik je dužan platiti na dugove koji nisu ispunjeni u određenom vremenskom roku.¹³⁴

Kao što je prethodno navedeno, visina stope zakonskih zateznih kamata utvrđuje se s obzirom na referentnu stopu koju je odredila ESB (2,5%). Zatezna kamatna stopa u odnosima između trgovaca te između trgovca i osobe javnog prava jednaka je referentnoj kamatnoj stopi uvećanoj za osam postotnih poena što iznosi 10,5%. U ugovorima između stranaka od kojih barem jedna nije trgovac zatezna kamatna stopa jednaka je referentnoj kamatnoj stopi uvećanoj za tri postotna poena što iznosi 5,5%.¹³⁵ ZOO propisuje mogućnost ugovaranja i drukčije stope zateznih kamata u trgovačkim ugovorima i odnosima između trgovca i osobe javnog prava, ali pri tomu se moraju poštivati ograničenja koja zakon postavlja za ugovaranje kamata. Neovisno od toga, odredba kojom bi se realizirala takva mogućnost u svakom slučaju će biti ništetna ako bi proizlazilo da je na temelju okolnosti slučaja (osobito trgovačkih običaja i naravi predmeta obveze) takvom ugovorenom kamatnom stopom, suprotno načelu savjesnosti i poštenja, nastala očita neravnopravnost u pravima i obvezama ugovornih stranaka.¹³⁶

Kao i kod ugovornih kamata i kod zakonskih je zabranjen anatocizam, odnosno naplaćivanje kamata na kamate. No ovdje zakon predviđa jednu iznimku i određuje da se na iznos neisplaćenih kamata mogu zahtijevati zatezne kamate, ali samo od dana kad je sudu podnesena tužba za njihovu naplatu. Te zatezne kamate nazivaju se procesne kamate. Također,

¹³³ ZOO, čl. 28.

¹³⁴ Klarić; Vedriš, *op.cit.*, str. 398.

¹³⁵ Jelinović, *op. cit.*, str. 25-26.

¹³⁶ ZOO, čl. 29. st. 4.

ako bi stranke ugovorile kamatnu stopu koja je viša od stope zatezних kamata ona bi prestala teći nakon dužnikovog zakašnjenja te od tog trenutka teku zatezne kamate.¹³⁷

5.5.3. Diskontne ili međutomne kamate

Za razliku od ugovornih i zakonskih kamata koje su prihod vjerovnika, u ovom slučaju radi se o kamatama koje idu u korist dužniku. Dužnik u svakom slučaju ima pravo ispuniti svoju obvezu prije ugovorenog roka i tog prava se ne može odreći.¹³⁸ Diskontne ili međutomne kamate su odbitak na koji dužnik ima pravo ispuni li novčanu obvezu prije roka. Obračunavaju se na način da se od iznosa duga odbije iznos kamata za vrijeme od dana isplate do dana kad je isplata prvobitno bila ugovorena (dan dospelosti).¹³⁹

5.6. Zelenaški ugovor o zajmu

„Zelenaški ugovor je ugovor kojim netko, koristeći se stanjem nužde ili teškim materijalnim stanjem drugog, njegovim nedovoljnim iskustvom, lakomislenošću ili zavisnošću, ugovori za sebe ili za trećega korist koja je u očitom nerazmjeru s onim s onim što je on drugome dao ili učinio ili se obvezao dati ili učiniti.“¹⁴⁰

Kod ugovora o zajmu postavlja se problem i pitanje je li ugovor o zajmu zelenaški s obzirom na ugovorene kamate.¹⁴¹ Naime, prethodno je opisano kako zajmoprimac uz obvezu vraćanja glavnice može preuzeti i obvezu plaćanja kamata te ograničenja prilikom ugovaranja kamata. Postavlja se pitanje je li ugovor o zajmu sklopljen između određenih stranaka zelenaški s obzirom na visinu kamatne stope ili to nije relevantan element za ocjenu takvog ugovora kao zelenaškog. Da bi se radilo o zelenaškom ugovoru zakonodavac traži da su kumulativno ispunjena dva uvjeta od kojih je jedan objektivni, a drugi subjektivni. Objektivni element je postojanje očitog nerazmjera između onoga što zelenaš ugovara u svoju korist i onoga što je on dao ili učinio ili se obvezao dati ili učiniti. Zakon ne definira očiti nerazmjer pa ga je stoga potrebno utvrditi. Prilikom takvog utvrđivanja nije dovoljno postojanje činjenice da je premašena dopuštena kamatna stopa već je potrebno u svakom konkretnom slučaju utvrditi odnos krenuvši od uvjeta uz koje se u to vrijeme odobravaju krediti, uzimajući u obzir sve

¹³⁷ *Ibid.*, čl. 29. st. 6. i čl. 31. st. 2.

¹³⁸ ZOO, čl. 25.

¹³⁹ Klarić, Vedriš, *op. cit.*, str. 400.

¹⁴⁰ ZOO, čl. 329. st. 1.

¹⁴¹ Kačer, H., *Zelenaški (lihvarski) ugovor o zajmu*, Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse, br. 2, 1995., str. 282.

relevantne okolnosti (i one koje se formalno ne mogu svesti pod kamatnu stopu).¹⁴² Kad se utvrde sve takve okolnosti potrebno je usporediti ih s konkretnim ugovorom o zajmu i u slučaju velikih odstupanja zaključiti da je riječ o očitom nerazmjeru između činidba stranaka. To znači da sama kamatna stopa po sebi nije dostatna da bi se *a priori* izveo zaključak o postojanju očitog nerazmjera kao objektivnog elementa zelenaškog ugovora. Da bi se radilo o zelenaškom ugovoru pored objektivnog elementa mora postojati i subjektivni. Subjektivni element sastoji se u tomu da je zelenaš iskoristio teško materijalno stanje, nedovoljno iskustvo, lakomislenost ili ovisnost oštećenog ugovaratelja kako bi postigao za sebe ili trećega grubi nerazmjer u činidbama.¹⁴³

Ako su ispunjeni i objektivni i subjektivni element radi se zaista o zelenaškom ugovoru. Takav ugovor je nedozvoljeni pravni posao jer je njegova činidba nedopuštena pa stoga svaka stranka može tražiti njegov poništaj. Ako oštećeni ugovaratelj podnese tužbu i dokaže da je ugovor ništetan svaka će stranka biti dužna vratiti što je primila na temelju takvog ugovora, a zelenaš koji je kriv za sklapanje takvog ugovora bit će dužan oštećenom ugovaratelju naknaditi štetu koja mu je nastala.¹⁴⁴ Oštećena stranka dakle može, ali ne mora tražiti poništenje takvog ugovora. Umjesto poništenja može tražiti i da ugovor ostane na snazi uz ispunjenje pretpostavki koje propisuje ZOO. U tom slučaju ugovor bi konvalidirao, odnosno postao pravno valjan. Do konvalidacije će doći ako oštećeni ugovaratelj od suda zatraži smanjenje njegove obveze na pravičan iznos, ako to zatraži u roku od 5 godina od zaključenja takvog ugovora te ako sud udovolji takvom zahtjevu, a udovoljit će u svakom slučaju kad je to moguće. Ako dođe do konvalidacije ugovor ostaje na snazi i proizvodi pravne učinke.¹⁴⁵

Zelenaški ugovor povlači za sobom i kaznenu odgovornost. Lihvarstvo, kako ga naziva Kazneni zakon,¹⁴⁶ je kazneno djelo. Kazneni zakon propisuje da svatko tko iskorištava nuždu, neiskustvo, lakomislenost, smanjenu sposobnost rasuđivanja ili znatnu slabost volje druge osobe, i pri tome primi od nje ili s njom ugovori za sebe ili drugoga imovinsku korist koja je u očitom nerazmjeru s onim što je on dao, učinio ili se obvezao dati ili učiniti, može biti kažnjen kaznom zatvora do tri godine. Kvalificirani oblik tog djela je ako se počinitelj bavi takvom

¹⁴² Kačer, *op. cit.*, str. 284-285.

¹⁴³ *Ibid.*, str. 285-288.

¹⁴⁴ *Ibid.*, str. 286.

¹⁴⁵ ZOO, čl. 329. st. 2., 3. i 4.

¹⁴⁶ Kazneni zakon, Narodne novine br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022.

djelatnošću ili ako pribavi znatnu imovinsku korist za koji je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina.¹⁴⁷

6. UGOVOR O KREDITU

Ugovor o kreditu definira ZOO. „Tim se ugovorom banka obvezuje korisniku kredita staviti na raspolaganje određeni iznos novčanih sredstava, na određeno ili neodređeno vrijeme, za neku namjenu ili bez utvrđene namjene, a korisnik kredita se obvezuje banci plaćati ugovorene kamate i iskorišteni iznos novca vratiti u vrijeme i na način kako je ugovoreno.“¹⁴⁸ Kredit je naplatni pravni posao koji omogućava pojedincima da pribave potrebna novčana sredstva uz obvezu da ih vrate u primljenom iznosu, ali uz plaćanje kamata kako bi i kreditna institucija ostvarila korist od takvog pravnog posla. Bitni sastojci ugovora o kreditu su iznos kredita te uvjeti davanja, korištenja i vraćanja kredita.¹⁴⁹ Među uvjete davanja kredita spadaju, primjerice, vrijeme otplate, hoće li kredit biti vraćen odjednom ili u ratama, dokumenti koje korisnik mora pribaviti kako bi mu kredit uopće bio isplaćen i slično. Uvjeti korištenja kredita ovise o tomu je li kredit namjenski ili nenamjenski, o visini kamatne stope, načinu obračuna kamatne stope i slično. Uvjeti vraćanja kredita pak mogu biti, primjerice, vrijeme vraćanja kredita i njegova obročna otplata. To su bitni elementi ugovora koje on mora sadržavati kako bi bio pravno valjan. Uz bitne sastojke postoji niz drugih sastojaka i odredaba koje ugovor sadrži kako bi se postigla što veća pravna sigurnost kao što su naknade i troškovi koje mora podmiriti korisnik kredita, način otkaza ugovora o kreditu te ono što je veoma važno – način i vrsta osiguranja kredita kako bi se banka osigurala i naplatila dospjela, a nepodmirena potraživanja.¹⁵⁰

6.1. Sličnosti ugovora o kreditu i ugovora o zajmu

Ugovor o zajmu na neki način je „majka“ ugovora o kreditu. Počivaju na bitno sličnim elementima i učincima. Ugovor o kreditu razvio se upravo na temeljima ugovora o zajmu pa ih neki čak i poistovjećuju iako je zapravo riječ o dva različita ugovora. Ugovor o kreditu baš kao i ugovor o zajmu nastaje suglasnošću volja dviju ugovornih stranaka kojima se postiže određeni pravni učinak. Napuštena je realna priroda ovih ugovora iz rimske pravne tradicije te su oba konsenzualni, tako da ugovor nastaje kad se stranke suglase o bitnim elementima ugovora, a

¹⁴⁷ Čl. 242. st 1. i 2. Kaznenog zakona.

¹⁴⁸ ZOO, čl. 1021. st. 1.

¹⁴⁹ Terek, D., *Pravni aspekti zajma (pozajmica)*, Računovodstvo i financije, vol. 52, br. 4, 2006., str. 51.

¹⁵⁰ *Ibid.*, str. 50.-51.

predaja stvari spada u stadij izvršenja ugovora. Nadalje, oba ugovora su obveznopravni (obligacijski) ugovori i to dvostranoobvezni gdje su obje stranke istovremeno u ulozi vjerovnika i dužnika. Zajmodavac ili davatelj kredita je kao dužnik obvezan predati predmet zajma ili kredita zajmoprimcu ili korisniku kredita, a kao vjerovnici imaju pravo na povrat zajma, odnosno kredita. S druge strane, zajmoprimac ili korisnik kredita je kao dužnik obvezan vratiti zajam ili kredit, a kao vjerovnik ima pravo potraživati od zajmodavca, odnosno davatelja kredita predmet zajma ili kredita. Činidbe stranaka nisu, a ni ne mogu biti istovremene, jer prvo svoju obvezu treba ispuniti zajmodavac, odnosno davatelj kredita, a potom zajmoprimac, odnosno korisnik kredita ispunjava svoju dužnu činidbu. Kao i ugovor o zajmu ugovor o kreditu je individualni ugovor kojeg sklapaju pojedine fizičke ili pravne osobe. Oba ugovora spadaju u skupinu imenovanih, odnosno nominatnih ugovora koje uređuje ZOO.¹⁵¹

6.2. Razlike između ugovora o kreditu i ugovora o zajmu

Unatoč brojnim sličnostima radi se o dva odvojena pravna posla s ključnim razlikama. Ugovorne strane kod ugovora o zajmu su zajmodavac i zajmoprimac koje mogu biti fizičke ili pravne osobe. S druge strane, ugovor o kreditu sklapa banka s korisnikom kredita koji može biti fizička ili pravna osoba iz čega proizlazi da se na strani davatelja kredita može pojaviti samo banka.¹⁵² Druga razlika počiva u predmetu ugovora. Ugovorom o zajmu obvezuje se zajmodavac predati zajmoprimcu određeni iznos novca ili druge zamjenjive stvari dok predmet ugovora o kreditu može biti samo novac.¹⁵³ Treća razlika jest forma ugovora. Za sklapanje ugovora o zajmu zakon ne propisuje neki određeni oblik pa će ugovor o zajmu biti valjan i ako je sklopljen u usmenom obliku. Nasuprot tomu, ugovor o kreditu bit će valjan samo ako je sklopljen u pisanom obliku što izričito propisuje ZOO. Smatra se da se kod kredita, kojeg izdaje banka, ipak radi o potrebi veće pravne sigurnosti, pa se zbog toga propisuje pismena forma.¹⁵⁴ Obveze zajmodavca i zajmoprimca navedene su prethodno u tekstu. Što se tiče ugovora o kreditu bitno je spomenuti da banka ima mogućnost otkazivanja ugovora, a korisnik ima pravo odustati od ugovora pod određenim okolnostima kao i vratiti kredit prije ugovorenog roka. Banka može otkazati ugovor o kreditu ako kredit bude korišten suprotno njegovoj namjeni, u slučaju insolventnosti korisnika kredita, u slučaju prestanka pravne osobe ili smrti korisnika ako bi u tim slučajevima banka došla u bitno nepovoljniji položaj. Korisnik kredita pak može

¹⁵¹ Terek, D., *Ugovor o zajmu i kreditu*, Računovodstvo i financije, vol. 50., 2004, 10, str. 112.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*, str. 112-113.

¹⁵⁴ *Ibid.*, str. 113.

odustati od ugovora ako još nije počeo koristiti kredit i može vratiti kredit prije ugovorenog roka za vraćanje, ali je dužan o tomu pravovremeno obavijestiti banku. U oba slučaja korisnik kredita dužan je banci naknaditi štetu ako ju je banka pretrpjela, a u slučaju prijevremene otplate kredita korisnik ima pravo na diskontne kamate. Korisnik kredita nema pravo izbora vraćanja novca ili drugih zamjenjivih stvari s obzirom da predmet ugovora o kreditu može biti samo novac.¹⁵⁵ Također, ugovor o zajmu može biti naplatan ili besplatan, dok je ugovor o kreditu uvijek naplatan jer je korisnik kredita u svakom slučaju obvezan plaćati kamate. Najčešće se u poslovnoj praksi ugovara otplata kredita u obrocima koji u sebi sadrže dio glavnice (kredita) i dio kamata za vrijeme koje je ugovoreno za otplatu kredita.¹⁵⁶

7. ZAKLJUČAK

Ugovor o zajmu i zajmovni poslovi iscrpno su bili uređeni već rimskim pravom na čijim temeljima počiva naše, hrvatsko, suvremeno pravo. Još u rimskom pravu bio je definiran kao ugovor koji nastaje time što jedna stranka (zajmodavac) predaje u vlasništvo drugoj stranci (zajmoprimcu) određenu količinu novca ili drugih zamjenjivih stvari s obvezom da zajmoprimac nakon određenog vremena vrati zajmodavcu jednak iznos novca odnosno jednaku količinu stvari iste vrste i kakvoće.¹⁵⁷ Ugovorne strane jesu zajmodavac i zajmoprimac. Uz obvezu na vraćanje glavnice koja je glavna obveza dužnika, kao akcesorna obveza mogla se pojaviti i obveza na plaćanje kamata koja je bila podvrgnuta različitim ograničenjima. Uz zajam kao najčešći kreditni pravni posao u širokoj upotrebi je bila i stipulacija kao jedan od najstarijih ugovora rimskog prava prisutna kroz cijelu rimsku povijest. Pored toga Rimljani su poznavali i ekpensilaciju kao jedan od literarnih ugovora kojim se također mogla ostvariti svrha zajma. Ugovor o zajmu u početku se javio kao naturalna, neutuživa obveza, no s razvojem prava i pravne sigurnosti i zajam je dobio pravnu zaštitu. Naše suvremeno pravo sadrži gotovo identičnu definiciju zajma, a njegove osnovne karakteristike su sljedeće: dvostrano obvezni, individualni, imenovani (nominatni), konsenzualni, kauzalni i neformalni ugovor. Najbitnija razlika prema ugovoru o kreditu, koji je zapravo inačica ugovora o zajmu, jest predmet ugovora koji kod ugovora o zajmu čini novac ili druge zamjenjive stvari dok su to kod ugovora o kreditu samo novčana sredstva, te činjenica da su kamate bitni sastojak ugovora o kreditu dok one to nisu kod ugovora o zajmu. Također je važno napomenuti kako je najvažnija razlika u suvremenom uređenju zajma naprema uređenju u rimskom pravu realnost. Naime, zajam

¹⁵⁵ Terek, *op. cit.* (*Ugovor o zajmu i kreditu*), str. 114.

¹⁵⁶ Slakoper, Z., *Ugovori o kreditu u zakonu o obveznim odnosima*, Hrvatska pravna revija, 2006., br. 9, str. 46.

¹⁵⁷ ZOO, čl. 499. st. 1.

(*mutuum*) u rimskom pravu je realan ugovor gdje ugovor nastaje, odnosno obveza se zasniva tek prijelazom vlasništva na predmetu zajma sa zajmodavca na zajmoprimca. Dakle, sama predaja stvari (predmeta zajma) spada u fazu nastanka ugovora. Nasuprot tomu, u suvremenom hrvatskom pravu zajam je konsenzualan ugovor koji nastaje čim se stranke sporazume o bitnim sastojcima ugovora, odnosno čim se stranke suglase o nastanku obveze jedne stranke da drugoj preda određeni iznos novca ili određenu količinu drugih zamjenjivih stvari i obveze druge stranke da prvoj vrati isti iznos novca odnosno istu količinu i kakvoću stvari koje je primila. U ovakvom uređenju zajma predaja stvari (predmeta zajma) ne spada u fazu nastanka, već u fazu ispunjenja ugovora. Kao još jedna ključna i očita poveznica između rimskog prava i suvremenog uređenja zajma može se istaknuti zabrana anatocizma, tj. primjena regule *usurae usurarum non possunt*. Sve u svemu, može se primijetiti kako je suvremeni zajam načelno vezan uz svoje korijene u antici i njihovu naknadnu razradu u kontekstu rimske pravne tradicije.

8. POPIS LITERATURE

KNJIGE I ČLANCI:

Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948.

Grbin, I., *Ugovor o zajmu - jedan od najčešćih ugovora obveznog prava*, Računovodstvo i financije, vol. 43, br. 2, 1997., str. 115-121.

Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2007.

Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022.

Jelinović, V., *Zatezne i ugovorne kamate od 1.1.2023.-30.6.2023. – nova referentna stopa*, Financije pravo i porezi, br. 1, 2023., str. 24-28.

Kačer, H., *Zelenaški (lihvarski) ugovor o zajmu*, Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse, br. 2, 1995., str. 281-290.

Klarić, P., Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2014.

Korošec, V., *Rimsko pravo*, Ljubljana, 1991.

Raffaelli, B., *Ugovor o zajmu*, Hrvatska gospodarska revija, vol. 48, br. 6, 1999., 649-653(53-57).

Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002.

Slakoper, Z., *Prikaz ugovora o zajmu*, Informator, vol. 54, 2006., 5444, str. 5-8.

Slakoper, Z., *Ugovori o kreditu u zakonu o obveznim odnosima*, Hrvatska pravna revija, 2006., br. 9, str. 15-25.

Stojčević, D., *Rimsko pravo*, Beograd, 1960.

Terek, D., *Pravni aspekti zajma (pozajmica)*, Računovodstvo i financije, vol. 52, br. 4, 2006., str. 49-52.

Terek, D., *Ugovor o zajmu i kreditu*, Računovodstvo i financije, vol. 50, br. 10, 2004., str. 112-115.

Vrljić, D., *Ugovori : praktični primjeri s komentarom*, Zagreb, 2002.

Zimmermann, R., *The law of obligations*, Johannesburg, 1990.

Žiha, N., *Pomorski zajam (fenus nauticum) kao preteča prava osiguranja*, Osijek, 2019.

Watson, A., *The evolution of law: The Roman System of Contracts*, Law and History Review, Spring, vol. 2, br. 1, 1984., str. 1-20.

PROPISI:

Kazneni zakon, Narodne novine br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022

Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine br. 35/2005, 41/2008, 125/2011, 78/2015, 29/2018, 126/2021, 114/2022, 156/2022

Zakon o tržištu vrijednosnih papira, Narodne novine br. 84/2002, 140/2005, 138/2006, 88/2008

INTERNETSKE STRANICE:

Law school application advice and resources, <https://www.lsd.law/define/senatus-consultum-macedonianum>, pristup: 24.3.2023.

Oxford classical dictionary,
<https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5820;jsessionid=75A72CE6099E69DA6498AA882DBDD456?product=orecla>, pristup: 24.3.2023.

Swissinfo.ch, https://www.swissinfo.ch/eng/legal-roman-eagles_how-ancient-rome-influenced-european-law/36688830, pristup: 15.5.2023.